

ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКИЙ

ХРЕСТ ОТЦЯ ВАСИЛЯ

ПОВІСТЬ З ЖИТТЯ ВОЛИНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

ВАРШАВА—ХОЛМ—РІВНЕ—ЛУЦЬК

ВОЛОДИМИР ОСТРОВСЬКІЙ

ХРЕСТ
ОТЦЯ ВАСИЛЯ

ПОВІСТЬ
З ЖИТТЯ ВОЛИНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА

ВАРШАВА, 1926
НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „НАША БЕСІДА“.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9, tel 509-31

Біля першої мети

— Знаєш, Надю, що мені прийшло до голови?

Калинук спинився й глянув на дружину тим спокійно-усміхненим поглядом, який завжди обіцяв їй щось цікаве й присмачливе.

Пані Надія без слів підвела на чоловіка свої великі сіро-карі очі.

— Мені прийшло до голови, — він взяв її під руку, — що метелики, коли дивляться на кукілку, з якої вилетіли, відчувають те саме, що я тепер відчуваю.

Знак запитання, що завжди теплим вогником спалахав в її очах, коли їхні погляди зустрічалися, раптом перетворився в сяйво тихого смутку.

— Розумію. Ти кажеш про рідні місця?

— Так, Надю. Все тут довкола таке знайоме, таке близьке серцю і таке незмінне. А я — вже не той. І відбиваються ці рідні краєвиди в моїй душі якось інакше. Природа, як і люде, очевидно, для повної близості вимагає безпереривного спільногого життя. Інакше — прогалина, пустка. П'ятнадцять років — це ж не жарт! А чи не більша прогалина — між народом...

Глянувши на дружину, він раптом обірвав нитку своїх думок.

— Ти, бачу, дуже втомилася. Дай мені твій клунок.

Дійсно, лице її було бліде, з чола текли струмики поту, рухи були тяжкі. Але вона спокійно відповіла:

— Ні, я ще можу нести. Та певне вже й недалеко.

— Близенько. Ось з того горбка вже видно село. Версти три буде.

— То на горбку спочинемо.

Через кілька хвилин подружжа Калинюки були на найвищому пункті горбка. Перед їхніми очима розгорнувся один з кращих краєвидів Волині. Хвилясті, вкриті золотими стернями поля з усіх сторін повзли вверх по горбках. Вони неначе б хотіли злитися з блакиттю неба в величеський прапор. Але всюди їм загорожували путь зелені гаї, що творили довкола села величний живий вінок. Саме ж село Озерки тихо й якби боязко сковалося десь у глибині долини, серед садків. Ось визирають темні й жовтосірі соломяні дахи, такі ж темні деревляні стіни клунь. І лише де-неде, серед зелені — біло-сляні стіни хаток.

Калинюк глянувши на долину станув без руху, без віддиху. Щось стряхнуло всією його істотою. Ноги неначе прилипли до землі. Але тільки на один момент. Згадав, що він не сам. Раптом повернувся до дружини.

— Надю, й чого ти тримаєш свій клунок? Він же тяжкий.

Швидким рухом скинув із спини свій клунок, поміг зняти клуночок дружині і обидва розташував під деревом біля дороги.

— Сідай, відпочни.

Пані Надія, схвильована й втомлена, мовчки виконувала все, що пропонував їй чоловік.

— Василю, — промовила вона нарешті радісно й зворушене, — невже ми біля нашої мети?

Ясні очі Калинюка потроху захмарилися. Він ніколи не вважав Озерки — за мету своєї далекої й тяжкої мандрівки. Покидаючи Київ і проходячи разом з дружиною сотні верст пішки, хіба ж він міг думати, що тут, у рідному селі, він знайде й мету життя, й засоби до існування, й щастя? Треба було вирватися з України, де для нього, „богослова“, не було більше ні праці ні особистого безпеченства, й він намітив за першу мету мандрівки — Озерки. Вони були тим вогником, що вабив їх до себе в дозі, підбадьорував, придавав їм сил. Але чи не в він оманою? Чи живуть його батьки? Чи мають хату та кусень хліба? Чи не жебрають самі? Чи не гірші злидні й моральні страждання чекають тут його добру Надію? Він ніколи не перебільшував небезпеки, але й не викликав у дружині безпідставних надій. Тому відповів їй спокійно й відкрито:

— Так, Надю, ми дійсно вже біля першої нашої мети. Аби нам тут відпочити й хоч трохи по-певнити вичерпані сили, а дальший наш житівий шлях може буде легше...

— Я вірю, що так буде. Занадто багато я пережила й втомилася...

Вона поклала голову на клунок, дивлячись кудись у глибину неба. І цей тихий мовчазний зір її — був самою молитвою, самим благанням. Перевела очі на чоловіка, глянула з своїм завсігдішнім знаком запитання у саму його душу й спокійно опустила змучені, тяжкі вії.

Опліч з чоловіком

Серпень ще дихав теплом. Збіжжа були зібрани, й в полі бренілатиша. Лише де-не-де маячили в да-

лечині постаті селян, що ще біля чогось пильно поралися.

— Заснула, — подумав. — Дивні вони, жінки; віддадуться нам і йдуть за нами з покорою — на горе, злидні, страждання. Скільки, буває, терплять лише через наше невміння жити, нездібність чи недбалість. І скільки щастя знаходять часто в одному нашому доброму слові, широму відрухові душі.

Він глянув на грубу, витерту сукню дружини, на подергі черевики, селянську хустинку на голові. В його уяві раптом станула та, колишня Надя, дочка знаного й поважаного міського протоієрея, в роскішній шовковій сукні, бриліятах, білих пантографиках. Чи повірила б вона тоді, що їй доведеться сотні верст жебрачкою йти за бездомним чоловіком, у ночі, по коліна в воді крадькома переходити кордони і mrяти про якусь селянську хату, як про найсолодшу мету життя!

Йому жаль стало вірної йому дружини й тим більше, що після розстрілу її батька в Київі й несподіваної смерті матері, вона залишилася на світі круглою сиротою. Крім нього, не було в неї ні рідні ні приятелів. Але від перших днів спільногоЯ життя, що почалося під гуркіт гармат, і до сьогодняшнього дня він не міг їй дати ні одного цілком спокійного й щасливого моменту. І тим тяжче страждав він тепер від думки, що веде її знову до невідомої мети, на можливі нові злидні й страждання...

Калинюк замислився.

— В житті є лише один напрям — вперед, — сказав він, нарешті, собі, скидаючи враз з душі всякі вагання. — Вперед... вперед...

Підвівся. Обійняв зором околиці: Озерки, Вишня, Корці, а там ген за лісом — Кудельниця, Могилки. Всюди — любі серцю брати, темні, безпорадні

і, як діти, чисті серцем. Праці тут для тисячі таких, як він, і на довгі роки.

На блідих щоках спалахнули румянці.

В душі відкривалися нові джерела енергії. Серце прагнуло випромінитися для меншого брата.

Пані Надія підвела з клунка голову.

— Ах, що я роблю! Треба йти, правда?

Жваво встала. З обличча сповзла втома. Очі дивилися весело.

Калинюк поміг дружині підняти її клунок. Закинув собі за спину свій. І вирушили.

Сонце сідало за лісом.

Ралтом долинув до них церковний дзвін. Мягко, певно й радісно.

— Сьогодні субота, — згадав Калинюк, — на вечірню дзвоняТЬ.

— А де ж церква? — спиталася.

— Ген там, серед дерев. Бачиш? Синя баня. Старенька, деревляна.

По хвилині побожного зосередження пані Надія тихо промовила:

— Памятаєш, Василю? Коли ми перейшли кордон, то першим звуком, який ми почули на рідній Волині, теж був церковний дзвін. Чи не є це знаменом для нас?

У рідній хаті

Не дуже радісно зустрінули Озерки подружжа Калинюків. Батько Василя перед двома роками помер. Мати хворіла. Повним господарем став зять, чоловік Олени. З'явлення Василя Калинюка було для нього дуже неприємною несподіванкою. Побачивши гостей у такому вбогому вигляді, змучених та ви-

снажених, він не на жарт перелякався за свій власний добробут. Він був переконаний, що Василь обіме господарку і його панування скінчиться. Від одної цеї думки він зненавидів приблуду-панича, бачучи в ньому свого особистого ворога. Правда, він силкувався скрити свої недобрі почуття до гостя, але це йому зле вдавалося.

Зрештою, Василь, під тяжким вражінням вістки про смерть батька й під впливом зустрічі з матір'ю та сестрою, нічого в поведінці зятя Івана й не при-мітив. Значно більше зауважило чутливе жіноче скопані Надії, але вона робила вигляд, що нічого не бачить.

— Дивлюсь на тебе, донечко, — з смутком говорила стара мати, позираючи на втомлену, вбого вдягнену Надію, — й нейму віри, що це ти та сама гарна панночка, що на хвотографії (стара вперше бачила синову). — Ой багато ти, видно, лишенька знала, багато!

Стара підняла край фартушка до очей і що-раз витирала слізози.

Олену давно кортіло сказати братовій яке присмне слово, але вона не знала, як її називати. Нарешті відважилася.

— А пані, мабуть, дуже втомилися? Я як піду на празник до Почаїва, то потім ледви ноги тягну за собою. А до Київа й не зайшла б.

Василь голосно засміявся.

— Олено, яка ж вона для тебе пані!

Пані Надія підійшла до Олени й, обнімаючи її, засміялась.

— Називай мене просто Надя.

При цій сцені мати ще раз витерла очі фартушком.

— Тільки ти, Надю, марно щось виглядаєш, марно. Та й Василь якийсь дуже блідий.

— Нічого, мамо. Відпочнемо в вас то й поправимося.

Іван, що весь час сидів мовчки коло грубки, аж зарухався на лаві.

— Відпочивати прийшли, — злісно подумав він, — наготовили тут для вас...

Вістка про прибуття Василя Калинюка з жінкою вмить облетіла село й докотилася до місцевого священика, пан-отця Антона.

Пізнім вечором до Калинюків прибігла наймичка священика й протуркотіла.

— Батюшка й матушка просять пана й паню до себе ночувати, бо тут буде тісно.

— Подякуй красненько батюшці й матушці за ласку, але ми якось тут помістимося.

Коли настав час лягати спати, Василь зрозумів усю тісноту й вбогість рідної хати. Полягали на соломі, постелений на долівці. Тіло прагнуло відпочинку. Але в темноті краще оповідається й слухається. Всі говорили потроху, крім Івана. Навіть Олена набрала відваги. З цих оповідань багато довідався Василь про тягари й злидні сучасного селянського життя.

Як банька, зароджуючись десь у глибині води, виносиється на поверхню її і через мить без сліда зникає, так з глибини душі Василевої враз піднявся якийсь страх перед цим новим життям рідної Волині, але зараз же розвівся, як тінь.

Заснули.

Тільки пані Надія все ще здрігалася всім своїм тілом. Її душили сліози. Чого — вона й сама не знала. Так виривається з-під ґрунту нежданне джерело й б'є нестримно й незбагнено.

Теж „тутешній” священик

— Підете до церкви? — спиталася вранці мати.
— Я піду, а Надя певно втомлена...

Василеві не хотілось, щоб його дружина показалася в церкві в такому вбогому вигляді й дала жінкам тему для всяких балачок і міркувань.

— І я піду, — поквапилася сказати пані Надія й зараз почала готовитися.

Вже по дорозі до церкви вони зауважили, що їхні особи стали центром уваги цілого села. Баби виглядали з вікон, діти вибігали аж навулицю, а чоловіки поважно здоровкалися з ними здалека. Де-хто навязав уже розмову. Жіноче око пані Надії з приємністю ствердило, що чоловік її користується симпатією, здобутою, очевидно, ще в юнацькі роки. І це її дуже врадувало.

Коло церкви обступила їх ціла юрба селян. Кожний старався сказати слово привіту. Почалася дружня розмова, розпитування про Україну, вислови співчуття, оповідання про новини села.

Пані Надія, яка виховалася в місті й знала про селян лише з оповідань, входячи до церкви, шепнула чоловікові з захопленням:

— Вони — як діти...

— Кращого окреслення й не можна дати, — відповів їй чоловік.

Співав один лише дяк. Калинюк пішов на клирос і почав помагати йому. А в той же час обережно роздивлявся по церкві. Вона видалася йому тепер якоюсь маленькою, вбогою й такою старенькою, як його мати. Мимохіть думки перенеслися за двадцять п'ять років назад. У памяті воскрес один яскравий момент: молебень перед його від'їздом на вступний егзамен у духовну школу. Якою величчю дихали на нього оці самі деревляні стіни церкви, ті самі

образи! Яку всемогутність відчувало його дитяче серце в тиші цього дому Божого! Яка глибока була його віра, що коли Бог захоче, то він здасть егзamen найкраще. А дальше — що рік, що кляса — цеї віри ставало менше. Він пригадав собі товаришів по духовній семинарії — і з ними було те саме. Де-які ще в семінарії тратили віру, а виходячи з неї, становали атеїстами. Хто винен, — думав він, — юнацький вік чи неправильне семінарське виховання?

Глянув на священика — людину вже зрілого віку.

— Чи вірував він, коли приймав священство? Чи глибоко вірує тепер?

Калинюк піймав себе на цих думках і змусив свою увагу зосередитися на молитві.

Через кілька хвилин очі його привабило яскраве, ріжнокольорове вбрання жінок, що займали ліву половину церкви. Попереду стояла навколошках його дружина. По обличчю її легко було завважити, що вся її душа вилилась в один гарячий струмик молитви. Він переніс свій погляд на решту жінок — те саме світло віри на обличчях — відображення внутрішнього релігійного горіння сердець.

— Язичники, — подумав він, — не зле знали людську природу. Вони допускали жінок до жречества. Чи спромоглись би мушки так горливо й витревало підтримувати вічний огонь жертвників? як це робили весталки? Чому б і в нас не притягти жінок до близчої участі в церковному житті? Вони б внесли багато тепла й ревности.

— Пан-отець дуже вас просить зайти до нього в вівтар, — шепнув йому дядь.

Калинюк здивувався, але пішов.

— Василю Михайловичу, виручіть мене, скажіть казання.

— Що ви, пан-отче, я не приготувився, ще не очуявся з дороги.

— Вам, академикам, не треба готовитися. Чез-
рез сон скажете краще за нас. Євангелію чули, візь-
міть відповідний вірш і, поки дійде до казання, обду-
маєте. Дуже прошу вас. Я хворий сьогодні...

Щоб зробити приємність священикові, Калинюк прийняв його пропозіцію. Одягнув стихар і вий-
шов. При перших словах його науки вся маса вірних
посунулася до самого амвона. Калинюк відчув, що
захопив увагу слухачів і починає впливати на їхню
душу, але все ще трохи хвилювався. Бентежило його
ї те, що священик стояв у вівтарі чогось неспо-
кійно. Чув, як той кілька раз показувався в боковій
двері. І тоді слухачі переносили трохи здивованій
свій погляд з промовця на священика. Це нервувало
його, і він закінчив казання не так, як хотів.

— Що це ви зробили, Василю Михайловичу? —
звернувся до нього священик після служби.

— А що таке? — здивувався Калинюк. — Невже
я допустився якої ересі?

— Не в тому справа. З чого прийшло вам до
голови говорити місцевою мовою?

— Та хіба ж ви виголошуєте проповіді не по-
українськи? — в свою чергу здивувався Калинюк.

— З якої рації?

— Та хоч би з такої, щоб люде розуміли, слу-
хали й навчалися...

— Вони й так мене розуміють, — з ноткою
незадоволення зауважив настоятель.

— Переконую вас, що ви помиляєтесь. Коли
ласка, спитаємося зараз людей, кого вони краще ро-
зуміють: вас чи мене...

— Що з вами! Звертатися за судом до юриста?
О. Антоній взяв під руку Калинюка й солодко шепнув:

— Може й того... Я сам тутешній. Але, бачите,

кожний прагне спокою. А це... того... Ви розумієте мене — не відомо, як на це... ну, влада подивиться... На що нам того, Василю Михайловичу? Я сам у душі безумовно... Хе-хе... Ну, бувайте здорові...

Священик холодно попрощався з Калинюком і пішов додому, про щось голосно розмовляючи з дядком. Калинюкові здавалося, що розмова йшла на його адресу. Не міг він не признатись собі, що пропозіція звернутися за опінією до парафіян була не зовсім тактовною, коли мати на увазі авторитет священника. Все це викликало в ньому почуття незадоволення собою.

— Добре сказав, — шепнула йому дружина виходячи з церкви.

Коли він показався на паперті, всі очі були звернені на нього.

— Пане, Василю, — сказав якийсь дідусь, прізвища якого він не памятає, — дякуємо вам. Кожнісіньке слово зрозуміли. Коли б то так нам наш панотець говорив!..

Одним словом, проповідь Калинюка зробила на селян надзвичайне вражіння. Село загомоніло. Звичайне казання стало небувалою подією. Селяне в один голос вихваляли Калинюка, зітхаючи: „коли б то так наш батюшка“.

А хтось навіть сказав:

— Покличемо Василя на священика?.. До архієрея пішлемо.

Ці слова дійшли до священика раніше, ніж до Калинюка, й зробили на отця Антона приголомшує вражіння.

— Підкопується під мене, — хвилювався, — хоче мене з'сти...

Коли до Калинюка дійшли чутки про розмову селян та гнів священика, він, не гаючи ні хвилини, пішов до нього, щоб з'ясувати, в чому справа.

— Повірте, що це неправда — переконував він п. о. Антона. — Я й не думаю йти в священики. Це занадто висока місія, а я почуваю себе зовсім не підготовленим до неї. Тим більше не могло в мене виникнути бажання шкодити вам.

Священик підозріло дивився на Калиніска з піддовгих бровів, що якось дивно спускалися майже на самі очі.

— Я повірив... бо це таке звичайне в наші часи...

— Що ви, пан-отче, це було б страшною гидотою, злочином!

Священик махнув рукою з таким виразом, як би хотів сказати: „Залишіть, я не хлопчик, розуміюсь на ціні таких гарних слів“.

— Священик мусить бути високоморальною людиною. Коли б я був здібний на таку підлоту, то хіба ж я міг би думати про священство?..

— Чи не вип'єте чаю з нами? — раптом перевдав його священик, — Прошу до їдалньі.

Калинюк подякував за чай і почав квапливо прощатися.

Отець Антоній проводив його на ґанок:

— Прошу, заходьте... Тільки так, знаєте... не ображайтесь, це ж житьове... так непомітно... по-за плотом... хе-хе, по-за плотом... по-що хто має бачити... ви люди небезпечні... а по-за плотом це дуже добре. Прошу, дуже прошу, не забувайте нас...

— Що це таке? — миготіло в його голові одночасно з чорними крапками в очах. — Що ж це таке? Невже це дійсність?...

Перекоти-поле

Після неймовірного напруження духових і фізичних сил, яких вимагала тяжка нелегальна мандрівка з України на Волинь, в самопочутті пані Надії настутила реакція. Вона зблідла, ледве ходила, перестала не тільки сміятися, але й говорити. Притулиться в кутку за пічкою й сидить так мовчки цілими годинами.

— Поред війною то й молока, й масла, й яєць було досить, — журилася мати, — а тепер і відживити вас нема чим. Податки великі. Ледве-ледве виживляемося.

— Не журіться мамо, буде краще. Надя вам дуже вдячна за вашу любов і опіку. Олена теж дуже добра. Ось тільки Іван якийсь такий дивний. Ходить як крига в осени. Що це з ним...

Мати спустила очі. Голос її щось здушило.

— Не звертай уваги. Він добрий, працює, дбає, запобігає. Що б ми робили без нього...

Чим далі — повідінка Івана ставала неприємнішою. Дивився темною хмарою. З очей, які звичайно відвертав у сторону, блискали недобрі вогники.

Через кілька день вияснилося.

— Як же там ваш Іван? — спитався Калинюка сусід Петро, таємничо всміхаючись.

— Та нічого працьовитий...

— Хе-хе! А з хати вас ще не жене?

— Не розумію вас, Петро, — здивувся Калинюк, — здається, що це моя батьківська хата...

— А він уважав її вже за свою. Засмутився дуже. Боїться, що ви господарку обнімете, а його виженете...

— Ви, Петро, певно помиляєтесь...

— Хлопське око бачить глибоко! Хе-хе! Вже скаржиться, що вас годує...

Після вечері, коли звичайно починалася спільна балачка на ріжні теми, Василь звернувся до зятя досить рішуче, хоч і м'яко:

— Іване, я довідався, що ти незадоволений з мо-го повернення, боїшся, щоб я не перейняв у свої руки господарювання. Звичайно, я міг би це зробити, але не зроблю. Знай же, що я не маю жадного на-міру тобі перешкоджати, господарюй далі, як госпо-дарював, а я швидко звідси виберуся й об'їдати те-бе не буду.

Іван почервонів.

Мати сплеснула руками:

— Та що ти, Василю. Живи доки хочеш, і На-дієчка теж. Хай ще надивляться мої очі на вас пе-ред смеєм, хай нарадуються. Недовго вже мені за-лишилося. Тай де ж ти, бідненький подієшся на світі?

Того вечора Калинюк зрозумів, що відпочинок в Озерках кінчаеться. Хто раз відірвався від землі, той вже не може приrostи до неї. Інтелігент — це мандрівник, якого доля жene куди сама хоче. Навіть рідна хата для нього — не більше не менше як тіль-ки станція пересядки. Є лише одно місце на світі де він знову зілляється з матіррю-землею, це-- могила.

— Жени ж, доле, перекоти-поле, — сказав він собі з крівавим болем.

І відчув, що душа його відривається від цеї ко-лиски його життя, визволяється з-під влади місця і стає такою широкою й просторою, що обнімає в со-бі всю рідну Волинь, весь рідний народ, весь світ. Він некаче б піднявся над землею. І легко й страш-но. Де впадеш, де розібешся?

Перекоти-поле

Після неймовірного напруження духових і фізичних сил, яких вимагала тяжка нелегальна мандрівка з України на Волинь, в самопочутті пані Надії наступила реакція. Вона зблідла, ледве ходила, перестала не тільки сміятися, але й говорити. Притулилась в кутку за пічкою й сидить так мовчки цілими годинами.

— Перед війною то й молока, й масла, й яєць було досить, — журилася мати, — а тепер і відживити вас нема чим. Податки великі. Ледве-ледве виживляємося.

— Не журіться, мамо, буде краще. Надя вам дуже вдячна за вашу любов і опіку. Олена теж дуже добра. Ось тільки Іван якийсь такий дивний. Ходить, як крига в осени. Що це з ним?...

Мати спустила очі. Голос її щось здусило.

— Не звертай уваги. Він добрий, працює, дбає, запобігає. Що б ми робили без нього?...

Чим далі — поведінка Івана ставала неприємнішою. Дивився темною хмарою. З очей, які звичайно відвертав у сторону, блискали недобрі вогники.

Через кілька день вияснилось.

— Як же там ваш Іван? — спитався Калинюка сусід Петро, таємничо всміхаючись.

— Та нічого, працьовитий...

— Хе-хе! А з хати вас ще не жене?

— Не розумію вас, Петро, — здивувався Калинюк, — здається, що це моя батьківська хата...

— А вінуважав її вже за свою. Засмутився дуже. Боїться, що ви господарку обнімете, а його виженете...

— Ви, Петро, певно помиляєтесь...

— Хлопське око бачить глибоко! Хе-хе! Вже скаржиться, що вас годує...

Після вечері, коли звичайно починалася спільна балачка на ріжні теми, Василь звернувся до зятя досить рішуче, хоч і легко:

— Іване, я довідався, що ти незадоволений з мо-го повернення, боїшся, щоб я не перейняв у свої руки господарювання. Звичайно, я міг би це зробити але не зроблю. Знай же, що я не маю жадного на-міру тобі перешкоджати, господарюй далі, як госпо-дарював, а я швидко звідси виберуся й об'їдати те-бе не буду.

Іван почервонів.

Мати сплеснула руками:

— Та що ти, Василю. Живи, доки хочеш, і На-дієчка теж. Хай ще надивляться мої очі на вас пе-ред смертю, хай нарадуються. Недовго вже мені за-лишилося. Тай де ж ти, бідненький, подішся на світі?...

Того вечора Калинюк зрозумів, що відпочинок в Озерках кінчається. Хто раз відірвався від землі, той вже не може приrostи до неї. Інтелігент — це мандрівник, якого доля жене, куди сама хоче. Навіть рідна хата для нього — не більше не менше, як тіль-ки станція пересядки. Є лише одно місце на світі, де він знову зіллеться з матіррю-землею, це — могила.

— Жени ж, доле, перекоти-поле, — сказав він собі з крівавим болем.

І відчув, що душа його відривається від цеї ко-лиски його життя, визволяється з-під влади місця і стає такою широкою й пресстроюю, що обнімає в со-бі всю рідну Волинь, весь рідний народ, весь світ. Він неначе б піднявся над землею. І легко й страш-но. Де впадеш, де розібешся?

Вагання

Побожній матері дуже хотілося бачити Василя священиком. Довго вона не відважувалася говорити з ним про це. Але коли Василь, після розмови з Іваном, почав уже частіше обмірковувати з дружиною, якої шукати посади чи хоч тимчасової праці, мати нарешті не стрималася.

— Василю, ти стільки вчився, стільки років сушив собі голову... Сіяв, сіяв, а збірати не збіраєш. Невже все це на марно пішло... А я так сподівалася, що потішуся на старості...

— Мамо, наука моя не пропала. Наука ніколи не пропадає. Передо мною дорога відкрита.

Мати сумно похитала головою...

— Циганська дорога, Василю, циганська... Яку ти користь приніс собі або людям? Глянь на себе, глянь на жінку...

Ці прості слова матері так глибоко й несподівано вразили Василя, як ніколи не вражали його найкращі промови освічених людей. Він у них почув щирий безпосередній докір самсго життя. Бліскавкою відповіла на них його внутрішня свідомість:

„Жадної, ні собі, ні людям”...

— Так складається життя, мамо...

— А ти його складай так, як треба...

— Що ж по-вашому, мені робити? — спитався Василь, уступаючи під натиском простих безпретенсійних слів матері.

— Що? Сам знаєш, на кого ти вчився.

Василь опустив голову й довго мовчав. Мати теж мовчала, чекаючи відповіді.

— Мамо, не знаю, чи зрозумієте мене, чи зможу ясно висказати думки свої. Пригадайте собі той час, коли ви виходили заміж. Напевне вагалося серце ваше й мучила вас думка: чи будете доброю, вірною

жінкою й доброю матіррю, чи зробите щасливим нареченого й чи будете щасливі самі. І ці думки, мабуть, витиснули не одну съозу з ваших очей. Те саме переживаю й я. Священство — це шлюбовання самому Христу, шлюбовання вірності, святості, самопожертви, великої праці й всіх чеснот. Чи можу я, поклавши руку на серце, сказати: „так, я буду саме таким священиком, я виконаю все, чого вимагає сан... А що буде, коли я таким не потрафлю бути? Ні, краще в такому разі не йти в священики, не зневажати святого місця й не стягати на себе ганьби й прокляття...”

Він говорив гаряче, натхнено. Був певен, що перед цими словами мати цілковито відступить й не знайде й звука для відповіді.

Але стара, що з палаючими очима дивилася на натхненого сина, зараз же відповіла йому спокійно й переконуюче:

— Василю, те, що ти сказаз мені, як раз говоритъ, що був би ти добрым священиком.

У той момент увійшла в хату пані Надія.

— Була в Михалюків. Зібралася ціла громада. І Боже ти мій, що там оповідали про пан-отця Антона. Гадаю, що все це плітки. Трудно повірити, щоб це могло бути правдою. І як він може тут залишатися?

— Мамо, чуєте? — урочисто сказав Василь.

— В чому справа?

— Я намовляла Василя йти в священики, а він не хоче.

— Так, — зрозуміла вона, — коли бути священиком, то вже треба бути добрым. Але все ж гадаю, що тут не все правда. Не віриться.

Мати махнула рукою:

— Від того і ріжні штунди пішли. Раніше в нас не було, а тепер...

— Я вже трошки придивився, — говорив Василь як би сам до себе, — й бачу, що густі сутінки огорнули нашу церкву на Волині. Довкола темно й ніде не видно живого, правдивого світла-сонця.

Подумавши трохи, він додав:

— Штучного світла замало; воно й світить слабо й не гріє... А тут скрізь, очевидно, лише холодне штучне світло.

Пані Надія запротестувала.

— Любов — як сонце, — говорив далі Василь. — Чи хочеш, чи не хочеш, а світло й тепло його відчуєш. І з якої рації наш народ, який є так спрагнений оцього сонця, говорив би, що йому зимно, коли б воно його добре гріло?

— То чому ж ти не хочеш іти в священики?

— Знаєш, чому...

Стенка заросла...

Була неділя. Ввечорі до хати Калинюків насходилося багато й старих і молодих. Випитували, самі оповідали, селянські дотепи искрами виблискували. Василь танув від доброго настрою.

Непомітно розмова перейшла на церкву та священика. В оповіданнях про о: Антона, яких він не хотів слухати, на своє здивовання відчув, що життя народа й священика це є одна цілість: коли хворіє духовно одна сторона, то болить і другу. Досі він думав, що тільки добрий пастир може боліти за паству, а тепер він наочно побачив, що значно більше боліє народ за свого священика, бо він шукає в пастореві ідеала. Тому-то так багато горечі, смутку, образи й майже роспуки згучало в словах селян.

Знову один з гостей сказав:

— Остались би в нас священиком та й годі.

— І не кажіть про це: я вже мав неприємність за ваші балачки.

— То вже й не знаю, що ділі буде, — з горіччю сказав селянин, — люде або в штунду підуть, або Бога вирікнуться. В нас уже є молодики — безбожники. „Бога, кажуть, нема, що хочеш то й роби“. Ось Петриків синок так набив матір, що аж по знахоріїздили.

Калинюк почав заспокоювати селян:

— Все це хвиливє, наслідок війни, через кілька років усе ввійде в колію й знову буде добре.

Але селянне хитали головами:

— Ні, не таке зерно сіється, щоб пшеницею вродило...

— Ви балакали з пан-отцем про ці річі?

— Може б і побалакали. Та в нього підлога мальована... А до нас — стежка заросла.

Настала мовчанка.

Не вважаючи себе в праві вести розмову про священика в такому дусі, Калинюк перевів її на те, що діється на Україні. З особливою увагою слухали вони про відродження там української церкви, про службу Божу українською мовою в Київі й по селах та про той глибокий внутрішній зв'язок духовенства з народом, який там витворюється в наслідок нагінки на церкву.

Вільний як птах

Вересень уже прощався, вдягаючись на дорогу в золоту сукману. Уже стелив собі стежку запашною охорою й карміном зіяялого листя. Вже крізь рідіючу сітку гилок заглядала холодна осінь. А небо, частіше та частіше зрошувало роздягнену землю холодними сльозами.

— Час і до праці, — подумав Калинюк. — На-

дю, хочу завтра поїхати до Кремінця, шукати посади...

— Ідь, може що знайдеш.

Василь замовчував. Вичікував, чи не висловить пані Надія свого побажання що-до роду праці. Але вона не додала ні одного слова. Цим вона як би підкреслювала, що він є цілковито вільний у своєму виборі.

— Але, Надю, що-до священства, то я ще не вирішив.

— Роби так, як тобі серце підсказує.

Почав чистити вбрання, переглядати свої документи, обмірковувати плян подорожі. Коли все це вже було готове, згадав він про пальто, властиво-солдатську шинелю, перероблену на цивільний фасон. Оглядаючи її, він зробив дуже неприємне відкриття: рукави довкола латок і самі латки по середині цілком протерлися. Покликав на допомогу матір і дружину. Довго всі троє радили, як ті дохтори над хворим перед операцією. Нарешті вирішили звернутися до Олени за шматком старої Іванової шинелі на необхідні латки. Через пару годин пальто було в цілковитому порядку. Оглядини вбрання дали дуже добре результати: всі латки на ліктях і колінах, хоч трохи й витерлися, але трималися чудово.

Бранці почав падати рясний дрібнісінський дош, який не переставав ні на хвилинку протягом цілих трьох діб. За той час Калинук багато передумав. Не раз перевірав себе, чи розуміє, яким повинен бути сучасний священик, й чи міг би він хоча б в невеликій мірі задоволити ці вимоги.

Раптом стало перед ним питання:

— А що буде, коли жадної іншої праці не знайдеться? Невже й тоді зрікнеться думки про священство?

Завагався.

Його почуття й думки взаємно себе поборювали, розташувавши в його душі, як ворожі табори на арені змагань. Були моменти, коли брало гору почуття неминучості для нього пастирства. І тоді душу його огортає дивний страх, змішаний з насоло-дою подвига.

Але холодний розум знову перемагав.

— Ні, голос почувань — добрий керманич на момент, а не на все життя. Треба добре придивитися її зважити. А на це потрібний час. Може вдастся влаштуватися в консисторії або в якій духовній школі. А потім — побачимо.

— Правда, Надю, ти мене не звязуеш?

Пані Надія підійшла, ніжно всміхаючись. Обійняла його голову й втопила щоку в його мягких кучерявих волоссях.

— Ні. Ти вільний птах. Куди ти полинеш, і я за тобою, хоч би й за море...

— За море, кажеш? — стрепенувся Калинюк. — Ні, Надю, ми тут потрібні, на рідній Волині. Нас замало тут, замало...

Кандидати

Раптом хтось загрімав у двері. Старенька хата Калинюків затримала всім своїм сосновим тілом. Лямпка на стіні перелякано заморгала. А стеля сипнула на долівку лушпайками білої глини.

— Од-чи-ні-и-и-те! — рявкнуло за дверіма вищербленим тенором з опери „Жізнь за царя“ — Од-чині-те!

— Ой! Може то бандити? — шепнула Олена блідніючи.

— Ха-ха-ха! — пробасив за стіною другий голос. — Калинюк, Василь Михайлович, вдома?

Калинюк вийшов у сіни.

— Хто там?

— Єсть, єсть! — заіржало кілька хриплих голосів. — Піймали його! Відчиняй швидче, коли не хочеш, щоб ми тебе разом з твоєю курячою хатою в ставок кинули.

— Не відчиняй, Василю, не відчиняй! — шептали перелякані жінки, — це певно бандити.

Але Калинюков! видалися голоси знайомими і він швидко відсунув засову.

У той самий момент чиєсь руки охопили його навпів, а вогкі від дощу вуса залоскотали його уста.

— Хе-хе-хе! — гудів бас у шапці й подергтій чемарці. — Хе-хе-хе!... Не пізнає.

— Хі-хі, — вторив йому тенор у переробленій на панський штиб шинелі.

А третій гість у якомусь невиразному міському пальті, все ще цілуючи його, слюнив йому лице, не пускаючи з своїх залізних рук.

— Хто... хто ж ви? — вириваючись питався здивований Калинюк.

— Ходім до хати, сам побачиш, — гуркнуло пальто й випустило Калинюка з своїх обійм, — ходім, бо в сінях темно. Ти, напевно, піянний, в сутінках не розбереш.

— Честь маю представитися, mes'dames, — гаркнув бас у чемарці, знімаючи шапку й випростовуючи п'яне тіло по-військовому, — Лука Кострицький бувший бурсак, а потім капітан 90-градусного спірто-роспіяцького полку, шкільний товариш, madame, вашого ось цього мучителя, себ-то — чоловіка.

— Прошу, сідайте, — тихо відповіла пані Надія.

Тенор у шинелі теж хотів продекламувати привіт, але захитався й ледве прошамкав:

— Я бувший судовий слідчий, Черезмежний...

Теж їв бурсацьку кашу. Одчиніте! — візгув він на закінчення привітання.

Пальто рештками волі випростувалося як дріт і півголосом прошамкало:

— Галапасюк, колись високий урядовець, а тепер ваш покірний дроворуб.

Гості говорили по-російськи, й тому мати й Олена, не розуміючи їх, лише хлипали очима від здивовання й збентеження.

— Прошу, панове, сідайте, — перша перервала замішання пані Надія. — Василю, може панове роздягнуться, бо в хаті гаряче.

— А! То мадам хохлушка? — здивовано пробасив Кострицький.

— Так, я українка.

— То й вас, значить, німець вигадав на зло нам? Ні, мадам, всі ми русські. Та й нашо нам ділитися!

— Нас натура поділила.

— Німець, кажу, — стукнув Кострицький по столі, — німець, це його штучки...

Пані Надія відступила на пару кроків і безпопадно глянула на чоловіка, як би шукаючи захисту.

Калинюк, бачучи настрій гостей, уявив відразу інший тон. Хлопнувши б. капітана по рамени, весело, в тон гостям, спитався:

— Краще-но здайте рапорт, де ви так нализалися?

— Ми ще не нализалися, — образився Кострицький, — ми тільки починаємо.

— Хай буде так. Але з якої оказії?

— Ось про це б ти відразу спитався, бо воно й тебе торкається. „Мальчишник“ справляємо.

— „Мальчишник“? А при чому тут я? Хто ж з вас жениться?

— Тупоголові ті богослови, — казав покійний наш ректор. — Ніхто не жениться. А тільки оця розумна голова в попи йде,—вказав він на слідчого.— Прощається, значить, з грішним світом.

„Подай Господи, — затягнув тенором слідчий, — на паастас пару ковбас, сала, яєць, хліба буханець, пляшку горівки та ще зо дві золотівки. Слава тобі, народе наш, слава!

Обличча Калинюка спалахнуло карміном. Очі блискавками дихнули від гніву й обурення.

— Василю, — скопила його за руку, пані Надія, — стримайся...

І не випустила його руки, поки не відчула, що мязи його змякли.

— Так, так,—ураз забалакав Калинюк мягко, — цікаво, це дуже цікаво. Надю, мамо! дайте нам чого попоїсти... Це дуже, дуже цікаво...

— За горілку не турбуйся, — сказав слідчий, — маємо свою...

І витягнувши з кешені, поставив пляшку на стіл.

Жереб кинутий

Пані Надія з великим напруженням стежила за блідим обличчям чоловіка. Вуста його ледве помітно тремтіли. Зморшки на чолі врізалися в шкіру чорними борознами й застигли. Їй хотілось прочитати його думки, але його очі ввесь час були спущені.

Гості тимчасом пили й пили, майже нічим не закусуючи.

— Оповідайте ж, оповідайте, — квапив їх Калинюк, — Хто йде в священики й як це сталося?

— Все в житті робиться просто, — казав слідчий Перемежний,—це тільки дурні фільозофи кажуть, що життя складне. А життя — то звичайнісінька

гуска... Так, брате. Чекай, випю, бо забув, що маю говорити...

— Мовчи, я йому оповім, — перебив слідчого Кострицький, — це було так. Коли корабель тоне, то щури завчасу тікають. Так і ми повтікали з Росії до Волинського шпихліра. Та наперлися на котів. Сунулися туди, сюди — жадної тобі посали. Жебрали, гандлювали і нарешті почали дрова рубати в лісі, недалеко, коло Могильниці. Та хіба ж для нас, соколів, коняча робота! Думали, гадали та й вирішили йти в священики. Першим виштубував усякі там устави й все інше Перемежний. Уже й призначення одержав в Забавницю. В неділю йому аксіос співатимуть. А за ним і ми... Чи так, слідчий? Та ти не спи, випий, твій же мальчишник, а не мій.

— Цікаво, цікаво, — нервово повторював Калинук, — а хіба ж так легко одержати паразвію?

— Вибірай, яку хочеш. Багато евакуваних священиків з Росії не вернулися. Той ноги витягнув, того большевики в „росход“ пустили. А чимало ще по той бік кордону в Шепетівці, в Славуті та в інших місцях сидять... По року чекають на дозвіл вернутися. Та нащо вони владі? Їй не спішно... От і вибірай.

— А консисторія не знає, що ви тут піячите?

— Ха-ха ха, — зареготав Кострицький. — Оповім тобі піканту історію. Пойхали ми разом до міста, всю ніч отак чарочками продзвонили, а ранком до консисторії на поклін. Фізіономію-то нам, трохи побілило, а ноги ледве тримали. „Пізнають“, — думав я. — Але той бестія слідчий зробив таку благочестиву пику, що, даю тобі слово, коли б я сам з ним не пив, заклявся б чистим спіритусом, що він перший посник та смиренник. Ха-ха-ха!

Перемежний задоволено сміявся тенорком:

— Хі-хі... — не за-слу-жена похвала.

— Цікаво, цікаво, — механично повторював Калинюк, нервово барабанячи пальцями по столі. — А як... ну... призвання... поклик до священства?..

— В шлунку, дорогий, в шлунку що-дня відчував... аж гуркотів там.

— А з душою народа вже запізналися?... Знаєте наш народ?...

Кострицький знову захіхікав:

— Слідчий себе не скривдить, повз рота не пронесе, буде їсти книші повною губою.. Раджу й тобі, Василю. Ми того й прийшли до тебе, коли дозвідалися, що ти тут. До компанії, значить, веселіше буде!...

— Обовязково! Обовязково! — загукали всі разом. — Якого дідька тут марніти. Ну що, йдеш?

Калинюк раптом підвівся й випростувався.

— Так, — сказав він голосно й чітко, — жереб кинутий. Ви мене змусили. Заявляю, що й я йду в священики...

— Браво! — гаркнули гості.

— Тільки, — додав блідий Калинюк, — нам... не по дорозі.

На парахвію

Одяглась зима у біле. Застелила шляхи м'яким рівненьким рядном. Опушила пахмурі дерева бриліяновим пухом. І всміхнулася.

Всміхнулася тою яскравою соняшньо-морозною усмішкою, від якої зростає енергія й в душі виростають крила.

Іван весело гукав на коні, неначе б біду з хати вивозив. Каштанки, пряли вухами, дрібненько перебірали підтоптаними ногами, енергійно робили су-

хоребрими боками й голосно фирмали, не мов заявляючи, що не останні вони коняки.

А сані — як той човен по мягких хвилях вод — то зносилися на хребет горбків, то раптом падали в долину, пешотливо ковзаючись в усі боки на деревляних полозах.

— А все ж життя є гарне, — думав о. Василь, — усе те лиxo, яке є в ньому, є від людей, від них одних. Тому боротьба з цим лихом є боротьбою за красу, є вже сама краса.

Думки його непомітно полинули до Загравок. Там він кине виклик цьому лихові, введе в життя вигнану красу...

Зauważив, що хтось вклонився йому.

Відрухово зняв капелюха. Озирнувся.

— Чи може хто знайомий?

Зрозумів: якийсь селянин ушанув його за його священичу одіжу. Інші прохожі теж знімали шапки, вітали. О. Василь уперше в усій повноті зрозумів значіння одяга.

— Лихо тому, хто сплямить його. Замість пошани — йому презирство...

— Он і Загравки! — показав Іван батогом.

Серце стукнуло в грудях і забилося міцно. Й часто. Тут судилося йому зробити перший священичий крок. Ні уроочисті, недавно пережиті хвилі висвячення, ні перша служба в катедральному соборі так не сквилювали його, як цей момент наближення до своєї першої параджії. Обійняв зором село — досить велике, мальовниче. Невеличка мурівана церква стояла сумно й мовчазно, як убога вдовиця.

Перший терн

В'їхали в село.

Ледве спинилися біля якоїсь хати, а вже обліпила їх юрба.

— Батюшка може до нас призначені? — питалися.

— Так, до вас.

— Ото добре, бо вже як ті звірі здичавіли.

Коли селяне, жінки, діти почали підходити під благословення й цілувати його руку, о. Василь червонів від зніяковіння...

— За що? — миготіло в його голові, — за що вони мене цілють?...

— Прошу до мене, — явився церковний староста, поважний селянин з довгими сивими вусами. — Батюшка зогріються з дороги.

— А може б одразу показали мені дім священика?

— Дім-то ген там, — відповів збентежено староста, — тільки в ньому живуть...

— Хто? — здивувся о. Василь.

— Поліцянти, там постерунок.

— Хто ж це їм віддав дім священика?

Староста озирнувся по сторонах.

— Самі забрали.

Чоло о. Василя, вкрилося хмарними зморшками.

— Може заведете мене до церкви? Я хотів би помолитися.

Староста ще більш замявся.

— Нема ключів... гмина забрала...

Селяне сумно дивилися на о. Василя, не знаючи, чим би його потішити.

— Прошу до хати зогрітися, а я зараз побіжу до гмини.

Поїхали до старости.

— Ганусю, загрій батющі молока та дай чого попоїсти.

Господина чим мала — частувала, але о. Василь не міг їсти. Передчував він щось недобре. Староста довго з гмини не вертався. Настали дуже тяж-

кі хвилини очікування. Розмова з господинею не кліглася. Іван ураз стад сумніше за осінню хмару.

Прийшло кількох селян.

— Не знаємо, що вже вони хочуть зробити з нашою церквою. Кажуть, що скасувати хочуть.

В о. Василя неначе щось обірвалося в грудях.

— Хто це вам сказав?

— Так кажуть на постерунку.

— А ось тут і пишуть, — подав йому молодий селянин шматок змятого часопису.

Тремтючими руками взяв о. Василь часопис і почав перебігати очима:

„Люд Божи“. № 16. 1925 р... церкви, що підлягають ревіндикації: 1) Білийсток біля Скурча, 2) Коропів, 3) Угринів, 4) Луцьк, 5) Жидачин, 6) Піддубці, 7) Окорськ, 8) Дубно, 9) Страклів, 10) Княгинин, 11) Смордва, 12) Мильча, 13) Дермань, 14) Підгорці, 15) Мала Мильча, 16) Миньківці, 17) Турія, 18) Пусто-Іване, 19) Корець, 20) Корець, 21) Любомиль, 22) Маційов, 23) Міляновичі... — І так далі, всього 46 церков, у тому числі й церква в Загравках...

Довго мяв о. Василь у руках замашений друкований аркуш паперу, а в висках стукало:

— Хто ж це ті, що намітили забрати? По якому праву?

Ввійшов поліціянт.

— Добре, що я вас побачив, пане постерунковий, — забалакав спокійно о. Василь, — я призначений сюди священиком, цими днями переїжжаю з родиною. Дуже прошу вас звільнити мені дім священика.

Постерунковий здивовано глянув на о. Василя, ледве-помітно всміхаючись:

— Без розпорядження п. коменданта не можу. У той момент вернувся староста.

— Принесли ключі? — квапливо спитався о. Василь.

— Не дають. Кажуть, що без дозволу п. старости не можуть дати...

— Іване, їдемо! — рішуче сказав о. Василь. — А ви не падайте духом, — звернувся до селян, — Бог справедливий. Їдемо!

Коли сані рушили, постерунковий знов усміхнувся під вусом і пішов до свого, колись священичого дому...

Селяне ще довго стояли нерухомо, сумно дивлячись у слід священикові.

О. Порицький перелякався

В'їзжаючи в Озерки, о. Василь зустрінув місцевого священика, який обходив великі замети на вулиці по-за селянськими плотами.

Калинюк згадав собі його запрошення — заходити „по-за плотом“, і враз хмарні зморшки на його чолі розплівлися. Після кількох годин чорних дум, що навіяло на нього відвідування Загравок, раптом вибухнув у ньому добрий, жартівливий настрій, як той весняний струмик з-під талого снігу.

Зауважив це свящ. Порицький — так звали о. Антона.

Зацікавився, не витримав.

— Почекайте-но, пан-отче, побалакаємо...

Станули.

— Тільки йдіть сюди, — гукнув Калинюк, — не бійтесь снігу... годі по-за плотом ходити, — підкреслив.

— Хе-хе-хе! — штучно засміявся Порицький, — злопамятний ви чоловік. Хе-хе-хе! Щось ви веселі сьогодня, мабуть задоволені з своєї парадії.

Очі його горіли зацікавленням і заздрістю.

— Дуже задоволений. Місцевість чудова. Нарід янгольський. Просто — рай. Нічого кращого й не можна собі уявити.

— Коли ж переїжджаєте?

— Мабуть, ніколи.

— Чому? — здивувався Порицький, і в голосі його відчувалася нотка переляку.

О. Василю хотілось пожартувати, але його правдива натура не спромоглася в цю хвилину на жарт: занадто велике збентеження відбилось на обличчу о. Порицького.

— Дім зайняла поліція. Ключі від церкви в гміні. Треба до старости їхати. Але... мабуть нічого з того не вийде, бо католицький часопис уже намітив церкву до ревіндикації.

На лице о. Антона набігла тінь. Очі забігали трівожно.

— І що ж ви думаете робити?

— Іншої парахвії шукати.

— Нащо шукати, — кинув хмуро Іван, — залишиться в нас та й годі.

Постать о. Антона враз набрала безрадного, жалісного вигляду. Шия скоротилась. Згорбився. Поперхонілі очі промінилися переляком. Руки трохи витяглися вперед, як би шукаючи порятунку...

— Василю Михай... вибачте: отче Василю. Я вже не молодий... Тяжко переміщатися... Не претендуйте на мою парахвію... Знайдете собі кращу...

Блідим мармуром вкрилося обличча Калинюка.

— Я вже казав вам, що не маю наміру шкодити вам.

— Так-то так. Але люде рішають та перерішують...

— Тільки не я...

— Знаю, селяне не задоволені... Ви теж...

Схопив за руку Калинюка:

— Даю вам слово, — шептав, — і проповіді буду говорити по-українському й говоритиму з ними... тільки не чілайте мене...

З жалем і з болем глянув о. Василь на пригнобленого Порицького.

— Запевнюю вас. Мені й в голову не приходило.

— Спасибі, спасибі! Я знов, що ви порядна, шляхотна людина, — тряс його руку. — Ми дуже любимо й дружину вашу й діточок ваших.

— Нема в мене дітей.

— То будуть, Бог дастъ. Заходьте ж.

— По-за плотом?

— Ви знов! Хе-же. Просто, просто приходьте.

— Дякую. Ідемо, — шепнув Іванові.

Санки весело заковзали по вулиці.

Св. Порицький пішов, але що-крок то спинявся й якось непевно й трівожно озирався на о. Василя.

Аудієнція

Ранком наступного дня о. Василь виїхав до повітового міста. Внутрішнє передчуття не обіцяло йому нічого доброго.

— Е, нічого з того не вийде, — зауважив Іван і сердито вдарив батогом по втомлених коняках.

— Можливо. Я навіть певен у тому. Але... людям завжди хочеться наочно переконатись навіть у тому, що вже вони добре бачуть своїм внутрішнім оком... Треба. Треба щось сказати консисторії.

Небо хмарилося, що раз сильніше вдягалося сірими плахтами. Вітри переганялися по сніжних просторах піль. Каркало гайвороння.

О. Василь линув думками до міста. Складав в уяві можливі форми прийняття його й розмови. Але ця мережка фантазії ніяк не могла набрати яс-

них реальних форм й росповзалася, як павутиння. Це нервувало о. Василя. А коли в його думках ви-рисовувалися контури картини аудієнції та неуник-неної розмови в дражливій справі ревіндикації церкви, по спині о. Василя проходив дуже неприємний холодок.

В'їхали до міста.

Ніде не спиняючись, пігнав Іван просто до ста-роства. Приїхали всамраз. Через півгодини о. Василь уже сидів у кабінеті старости.

— Так, — говорив староста, — дійсно, без до-зволу вони не мають права, нічого робити. Але, на жаль, і я не можу вам нічим допомогти... Бо, справ-ді, церква в Загравках намічена до ревіндикації.

— Але ж я маю призначення, церковна влада нічого не знає.

Брови в старости зсунулися.

— Очевидно, там сталася якась помилка. Може забули... Напевно знають...

— Чи можу спитатися про те, хто й коли ви-дав розпорядження про ревіндикацію... просив би ну-мер і дату папера...

— Ми не обовязані знайомити з урядовими па-перами, — незадоволено відповів староста.

— Хотів би ще докласти, що парафія в Заграв-ках має королевську дарствену грамоту з застере-женням, що на вічні часи нікому й нічого не вільно відняти в неї. А церкву населення збудувало своїм коштом.

— Вона була під юрисдикцією Риму...

— Але її населення не віддавало... її забрано... Староста підвісся.

— В тій справі не буду говорити. Ми викону-ємо те, що нам приписують. До побачення.

Вже попрощавшись, староста раптом спітався:

— Чи ви, отче, емігрант?

— Ні, я місцевий, з діда-з-прадіда...

— І маєте обивательство?

О. Василь здивувався.

— Коли я місцевий, то значить — обиватель...

— Ні... треба мати довід особистий... а так, то ще... Врешті, це інша справа. Радив би вам, пан-отче, старатися пафої в іншому повіті.

— Чому?

— До побачення... Прошу вибачити — дуже занятий.

О. Василь вийшов на вулицю блідий. З лоба текли струмики поту. В вухах туркотіли тисячі машин. Витер обличча. Озирнувся. Постояв хвилину, як у тумані.

Нарешті опанував собою.

— Слухай, Івасю, сталося, як ми передчували. Мушу їхати до консисторії. Відвези мене на двірець.

На дорозі згадав, що не має грошей на білет. Спинилися коло склепу, заставив за пару золотих годинника й поїхали далі.

Несподівана зустріч

В Кремінці о. Василь не мав знайомих, грошей на готель не було, — значить треба було їхати. Прийшов пішки на двірець. Коли купив білет, у кешені не залишилося ні одного шага.

Потяг відходив пізно ввечері... Сів у кутку салі, шоб не дразнити своїм одяgom людей „західної культури“, які поглядали на нього з призирством і безпричинною ненавістю. Спустив голову. Замислився.

— Що з цього вийде? і коли?

Просив консисторію призначити його на іншу парахвію. Тимчасом йому в цьому відмовили: треба ж раніше вияснити справу церкви в Загравках. „Про ревіндикацію ми нічого не знаємо й будемо домагатися передати вам церкву й парахвію, — сказали йому, — поочекайте трохи“. А о. Василь знов, які довгі канцелярські стежки. Врешті, коли б церкву й не забрали, то хіба ж староста згодиться на його призначення?

Чекати й бути певним, що дарма!

Згадав про Івана, дружину, хату. Запекло в грудях. Здавалося, що вихід знайдено, що вже залишить рідну гнітуючу стріху. І знов — тиняння, очікування, згасання дружини в тісній хаті й вічна холодна й мовчазна, як камінь, ворожість Івана. Він більше за всіх радів з призначення о. Василя, й таке розчарування! Його відношення до них тепер мусило погіршитись...

Глянув у велике вікно салі. Мряка, що завісила його, вдарила Калиніка своєю зловіщістю. Вона вкрила його любу Волинь, придусила, станула, як злий дух, на сторожі проти сонця, світла, радості. Це вона...

Підійшов потяг. З одчинених дверей, як з темного міхура, посипались ріжноманітніші постаті пасажирів, метушливі, піднесені, неначе хворі на якусь нервову хоробу, якій нема ще імені й якої ніхто чомусь не зауважує. Від дверей мишиним біgom розсипались у ріжні сторони: одні до вихідних дверей, другі до газетного кіоску, треті — до буфету, інші раптом спинялися й роздивлялися мутними, як у божевільних, очима. О. Василь уперше зауважив цю психічну „пасажирську“ ненормальності людей. І відчув себе таким далеким, чужим, самітним.

Боязко заглянув у салю поважний сивий селянин, ставлячи ноги на підлогу обережно, тихцем, не-наче на скло, яке може тріснути.

— Куди! — почув грізне, — йдіть до третьої кляси!

В салі були лише ті, що мають вхід до першої і другої кляси, а українці всі там, у нижчій, третій.

Знов запекло в грудях. Сколотнулася сила у нервах і мізку, пориваючись до праці для народа, до освічення його, підняття, — підняття до того ступеня, на якому б уже була непотрібна третя кляса. В голову полилися звідкільсь образи: чудові школи, сільські бібліотеки, читальні, роскішні муровані хати, багаті загороди, бруковані сільські вулиці, освітлені електрикою села, за столами цеї салі добре одягнені селяни, жавай гомін української мови...

Мряка, що завісила витрищене вікно, знову придусила його, криво, злісно всміхаючись:

— Дарма мрієш про сонце, зристання, росквіт. Я міцно тримаю все довкола під своїм холодним чорним плащем темряви, — виблискували чорним пописком мутні шиби вікон.

О. Василь підвівся й почав швидко ходити по салі.

— Василю, — раптом хтось покликав його густим басом.

Озирнувся первово. Йому махав рукою з кінця стола якийсь добродій у цивільному вбранні. Зробив відрухово кілька кроків уперед.

— Знову не пізнає! — засміявся бас.

О. Василь уже пізнав, але його збентеження все ще не проходило. Священик Кострицький раптом поважно підвівся, й обхопивши Калинку своїми заливими руками, тричі поцілувався з ним. Те саме,

хоч і досить холодно, зробив і б. слідчий, а тепер священик Черезмежний.

— Сідай, — і о. Кострицький поклав йому на плече свою пудову руку.

— А я й не знов, що ви вже священствуєте. Де-ж служите?

— Я в Корінках, — пробасив Кострицький, — а Дамян у Забавниці.

Слухаючи оповідань, о. Василь із здивованням оглядав бувших своїх колег: обидва оголені, коротко острижені в світському вбранні, капелюхах, краватках.

— Без потреби ти мастиш по потягах свою рясу, — вгадав його думки о. Кострицький, — ти знаєш, як на нас оті дивляться. А так, — показав на о. Черезмежного, — гуляй душа: хто там знає, хто він такий... вільніше...

— А може це через те, що ми самі понизили гідність оцеї ряси своєї поведінкою та неохайністю? Бачиш — یсьондз, він при всіх владах так само ходив...

— Ти завше був метафізиком, — засміявся голосьно Кострицький, який уже встиг зачерпнути з пляшки доброго настрою, — випий!

— Дякую, краще роскажіть, як там у вас староста? Не буває, наприклад, яких... перепон?

— Чудово вживаємося, — кажу й за Дамяна, бо й він теж, — відношення до нас найкраще. Староста прекрасно балакає по-російськи, людина нашої культури, в нашій армії колись служив... Словом, все чудово. Випий! Не хочеш? То ёси... Добра риба.

Голодний о. Василь не відмовлявся.

— Чудово, — жартував о. Кострицький, — ми будемо пити, а ти закусивай, — спорніше піде праця. Ну, Дамяне, благословляй...

— А як там у вас... не ревіндикують?...

— Не чули про такого звіря...

— А „обивательство“?...

— Я вже маю, а Дамянові обіцяна, бо він місцевий, йому трудніше... Душа-староста! Все, каже, зробить, аби тільки в політику не вмішуватися.

— Яка ж може бути політика в священика? Богу молитися та людей добру навчати.

О. Кострицький погрозив пальцем:

— Яка? Така, як у тебе... Там уже все знають...

В о. Василя якось незвичайно широко розкрились очі, неначе б хто раптом стиснув його за горло.

— Що це? жарт?...

Черезмежний, який ввесь час сидів мовчки, всміхнувся.

— Не жарт, друже, не жарт, — напівповажно відповів Кострицький, — а, як кажуть по-вашому, щира правда.

В цей момент відчинили двері на перон. Пасажири фішиним біgom сипнули до вихода. Заметувшися й о. Василь.

— Іду. Бувайте здорові.

Під ритм руху

Вагон, чарівний ритм колес і шалений рух у просторі! Дивна в них сила! Відривають від липкого життя, часто з болем, але завжди з полегшенням. О. Василь страшенно любив рух: він творив у ньому нове життя, легке, летюче, етерне. В потязі, а навіть і під час подорожі кіньми о. Василь неначе тратив частину своєї фізичної ваги, неначе ставав більш духововою істотою. Думка широко розгортала свої легкі крила; почуття скидали з себе тягар усього того особистого, егоїстичного, що накладає на

серце буденщина; воля напружувалася, як той стальовий паротяг.

Двірцева саля, мимолетний мінорний настрій, Кострицький, Черезмежний, епізод з селянином, — все це цілком зблідло й затушевалося в душі.

Перед очима мимохіть стали українські маси, сумні села, навісна темрява, що цупко вкривала їх.

А десь унутрі кипіли невикористані сили, серце нило від жаги праці — широкої, велітенської.

Він обмірковував плян цеї праці, а потяг, електризуєчи його своїм шаленим ритмом, вистукував:

— Так-так! Так-так-так!!

Вікна вагону теж завісила чорна темрява ночі, але це була вже не та, не міська. Її раз-у-раз перерізували огненні нитки, такі швидкі й іскраві, такі прегарні на чорнині неба! Це сипалися іскри з коміна паротяга. Блісне, освітить і згине. Згине в красі! Вмре, давши рух, силу, життя мертвим колесам. Рух — яка краса, який зміст у ньому!

— Так чудово, прекрасно, — думав о. Василь — згорають ті, що своєю снергією й працею дають рух життю мас, порушують потяг культури в напрямі необмеженої Невідомої стації.

А іскри сипались, сітчили темряву золотими нитками і — гинули.

Загудів паротяг. Через хвилину потяг зупинився. О. Василь вийшов з вагону. Морозна ніч дихнула на нього сухою свіжістю. На стації — дві-три людини. Через хвилину нікого не стало. Однадцята.

— Чи не можна переночувати тут, у салі? — спитався.

— Не можна, зараз зачиняють.

Були б гроші — найшов би нічліг. Може й без грошей найшов би, та священичий одяг — відстражувє. Вийшов, уявив кийка, перехрестився й пішов.

Ніч безмісячна. Небо як чорнилами залите, лише де-не-де миготять тремтючі зірки, неначе б і їм мороз допік.

Вийшов у поле. Сніг на дорозі прибитий, іти не зле. Прискорює кроки, щоб не остигнути. І знову цей благословений рух, і знов крила в душі, і знову лет думок і напруження волі.

Але інакші вони серед поля, в глуху ніч, на самоті.

Спинився. Обвів очима безкрайє сніжне поле й бездонну велич неба. Серед мертвої тиші він відчув ритм життя всесвіту, такого велично-спокійного, священно-маєстатного.

„Сам Бог вітає над селом“, — згадав слова Шевченка.

Став навколошки посеред дороги й почав молитися. Особлива була ця молитва: власними словами, навіть не словами, а думками, самими почуттями; це був гарячий натхнений гимн Богові найніжнішого струнного інструмента, імя якому — серце.

Пригода

Раптом нічну тишу як ножем розрізав різкий, повний жаху й болю старечий крик.

О. Василь зрозумів, що щось сталося, але що саме — не було часу подумати.

— Го-го! — гукнув він з усіх сил, міняючи голос, щоб зробити враження кількох людей.

Спинився. Темрява старанно ховала світ від очей. Крик ущух. Натомість чуткий слух скопив йому кілька далеких звуків, що нагадували людський біг.

— Боже, поможи! — подумав, підняв рясу й побіг. Ноги встрявали в снігові замети. Тіло горіло, з чола закапав теплий піт.

Прислухався. Десь недалеко хтось стогнав. Раптом, очевидно, почувши людські крохи, невідомий закричав, чи краще — застогнав голосом, у якому змішалося все — й жах, і радість, і благання, й муки.

— Що з вами? — ледве спитався о. Василь, вбираючи повітря в схильовані легені.

Схилився. При дорозі, в снігу роспізнав сивого чоловіка в одній сорочці та камізельці. Він лежав на боці й тяжко стогнав:

— Набили... ограбували... кожух забрали... згину...

Одним рухом скинув з себе рясу, зняв кожушок, який мав під нею, й коли знов одягнув остиглу рясу на спіtnile тіло, то ввесь затримтів, від надзвичайно різкої зміни температури. Але не звернув на це уваги. Підвів з землі нещасного, з великими труднощами поставив його, одягнув у кожушок і замість шапки, яка десь загубилася в снігу, завязав йому голову вовняним шалем, що мав на ший.

— Ходім, недалеко село...

Побитий, спираючись усім своїм тягарем на о. Василя, зробив кілька кроків і почав падати.

— Замерзне, — майнуло в голові о. Василя.

Притримуючи нещасного під пахви, обережно повернувся до нього спиною, зігнувся, закинув на себе й поніс. Селянин був невисокого зросту й не дуже тяжкий. Але через кілька хвилин з чола о. Василя знов закапав рясний піт. Відчув він його й на грудях. Прокотиться швидко по тілу зверху вниз і залишить після себе палючо-холодний слід. І щокрок — то холодніший, бо вітер вільно гуляв по-за його розхристаною рясою. Холодним вужем обвивав голу шию, лоскотливим муравлем перебігав по шкірі. О. Василь обома руками тримав нещасного, — не міг поправити на собі одежі.

Гавкнув поблизу пес.

Були, нарешті біля села. Наче вимерло — ні вогника, ні звука. О. Василеві страшенно подобались такі моменти. „Забуття й спокій,— говорив він,— людям дали щастя“. Але тепер ця тиша каменем пригнічувала його. Станув із своїм вантажем під першою хатою та гукнув:

— Гей, виходьте-но швидче. Задля Бога спішіть!

Його дратувало, що в хаті рухається так по вільно. А коли хтось почав не кваплячись питатися: а хто, а чого, — о. Василь крикнув:

— Та відчиняйте ж зараз: людина замерзає.

Бліснув вогник, скрипнули двері в сіни. Не охоче пересунулася засова. І молодий селянин, недовірчива придувляючись до гостей, пропустив о. Василя в хату. З під ковдри бліснули дві вогнисті зірки — очі молодої жінки. З-за грубки сухим горохом роскотився старечий кашель жінки.

— Покладіть його тут коло грубки, — сказав сонно селянин і почав помагати. Коли ж світ лямпки впав на лице хворого, селянин різко скрикнув:

— Це тато!

Заметушилися в хаті! Через хвилину всі були на ногах. Плач, лемент, вигуки — все це враз перетворилося в зворушливу симфонію. Через деякий час старий прийшов до притомності.

О. Василь енергійно розпоряджався рятунковими заходами, пригадуючи собі десь та колись вичитані поради на подібні випадки.

Коли старий, випивши гарячого чаю, заснув, в о. Василя враз упала вся енергія. Голова стала тяжка, як камінь. Руки та ноги перестав відчувати. Як у сні чув, що йому жінки щось говорили, до чогось запрошували...

А хата ходила колесом. Потім швидко, як дитячий вітражок, завертілась під ним лавка. Він скрикнув і почав швидко падати в якусь безодню...

Міні життям і смертю

— Мамо, вже швидко буде світати. Лягайте. Ранком я послю, а ви вже попильнуете.

Мати підійшла до ліжка й довго й нетільки очима, але й всією душою вдивлялася в обличча сина. О. Василь лежав непритомний. Зітхнула, витерла сльози.

— Попильнуй, золотко, попильнуй, — Бог тобі заплатить... — Лягла. Але ще не раз нишком виглядала з-під кожуха, силкуючись прочитати по обличчі невістки, чи не погіршало.

Нарешті й вона заснула.

Пані Надія відчула таке, неначе б хто виключив остатню з тих невидимих струй, які в день її звязували з живими істотами. Вона нарешті цілком ізолявалася. Своєрідна самітність, що дає полегшення й відпочинок.

— Це від того, що всі сплять: їхні духові органи не висилають з себе вібрацій думок, почувань і волі й мій мозок не має чого приймати, мовчить і відпочиває, як той апарат телеграфної стації. Такий самий приємний спокій, мабуть, відчуває телеграфист у ночі, коли його апарат мовчить. Очевидно, напруження нашого мозоку й нервів є дуче велике й вичерпуєче, коли є такою насолодою самітність і сон. Так, нірвана — блаженство. Повна безчинність усіх апаратів душі — і своїй, спокій... А як, мабуть, вичерпуються люде великої духової праці! Чи не є во-

на встократ тяжчою за найтяжчу працю хлібороба, гірника, каторжанина? Чи не від того ці люди є більш схильні до хороб умислових і фізичних?...

Здрігнулася.

Їй стало моторошно й соромно. Як вона могла в такі хвилини думати про стороннє.

Але ж вона не хотіла. Воно само прийшло в голову. Апарат її душі сам звідкілясь приймав ці думки...

— Так, це його думки. Вони випромінилися в цій хаті з його мозоку. І всю хату, всі стіни, всі ці річі він „надумав“ своїми думками, як „наспівують“ або „награвають“ грамофонні плити...

Раптом, автоматично підвелається. В той самий момент о. Василь відчинив очі.

— Дати напитись?

Але він уже закрив очі, тяжко дихаючи. Змінила компрес на голові, поправила ковдру й схилившися над ним, вдивлялася в худе, трохи зарумянене гарячкою лице, на якому невеличка борідка й вуса виступали різко, але прегарною рямкою.

Відчула, що ще ніколи він не був для неї таким дорогим, як у цей момент. Серце тануло й прагнуло вилитися йому на груди цілючим бальзамом.

А в них ішла найвища боротьба між невидими бациллями, що викликають запалення легенів, і вірною стороною організму.

Хто переможе?

— Ні. Ти будеш жити, — без звуків зойкнуло перелякане серце, — будеш, мусиш, бо ти потрібний, ти корисний, ти святий...

Почала молитися.

І не помітила, як думки її перескочили на причину хороби. Властиво, вона про це не думала, а плястично змальовувала, все так, як оповів їй старий

селянин, якого її Василь врятував від смерти. Сніг, вітер, темна ніч, поле, майже гола людина... замерзає... Він скидає з себе рясу, кожушок, одягає нещасного... бере його на спину і, сам замерзаючи, несе до села...

Пані Надія стала навколошки коло ліжка й почала цілувати його руку, яка видалася їй тепер менш гарячою.

Відчинив очі, глянув на неї. Момент і тяжкі вій знов закрили їх.

Але вона встигла зауважити в них уже де-який проблеск свідомості.

Життя перемогло

Біля десятої години приїхав лікар.

— Віншу, — звернувся він весело до пані Надії: — буде жити, кризис минув добре. Тепер уже скажу вам: надії було мало — організм вичерпаний і серце слабеньке. Отже, ще раз переконуюсь, — всміхнувся, — що жіноча любов і молитва можуть творити чуда.

Останні зусилля^ї зими

Березень, цей останній вірний жовнір старої деспотики — зими, не хотів здаватися без бою. Він вискробував десь по закутках неба рештки темного, зіялого снігу й з завзяттям роспачи шпурляв в обличчя сонцю. Сердито бурчав у кущах, вив голодним пском на греблі, стукає чимсь по загуменку та роздумухував різкі подуви вітру, даремно силкуючись змести з небосхилу свого одвічного ворога.

Боротьба велась завзято. Земля з напруженням стежила за нею, її лице її раз-у-раз мінялося: те радісно засяє, коли сонце побідно переріже своїми про-

мінними мечами щити ворожих чорних хмар, то вкриється тінню смутку, коли її божище — сонце на мить утоне в чорних хмарах.

Так борючись, роспалене й розумянене світило помітно, крок за кроком, відступало за чорний, окарнаний зимою, як стара мітла, дубовий панський ліс. Відступало, щоб там за ніч набратись нових сил і з ранком знову станути до бою.

О. Василь, одягнений у кожушок та великі селянські чоботи, сидів біля маленького віконця, з якого вже сповзли емблеми влади зими, й з зацікавленням стежив за цим змаганням сонця з хмарами.

Тепер, коли його організм після хороби, міцнів і відроджувався, він відчував в собі радість і красу життя так, як у дитячі роки. Від поблизу' вояовничих, мужніх промінів сонця, здавалось, серце тремтіло й співало. Мязи рук, що вже зміцнювалися, напружувалися й прагнули здерти нарешті з рідного неба ці брудні плахти хмар. Легені просили повітря, чистого, польового, окуреного фіміямом трав і квіток.

Нева тема

Раптом у нього закрутилось в голові й бліде чоло скропив холодний піт.

— Що з тобою, Василю? — перелякано спіталася пані Надія, входячи в хату й поспішно ставлячи ведра з водою. — Чого ти так зблід?

Підійшла, обвіваючи його принесеним з собою свіжим повітрям, провела рукою по волоссях і витерла чоло.

— Недобре тобі?

— Сидів, дивився, як перед тридцятьма роками, на змагання сонця з хмарами й враз...

Мовчала й пестила його довге русяве волосся. Думала: тіснота, брак свіжого повітря, запах кожухів,

роспарених картопляних лушпаек з половою, приготуваних для свиней, і всі ті інші запахи, що є нерозлучними товаришами тісноти й скученості селянської хати...

Озирнулася довкола. Там якусь шкіру повісив Іван та ще біля самої грубки, там від року невітрено Оленине лахміття на стіні, там ще щось... Можна б винести, очистити хату, багато змінити в ній, але— все це чуже... традиційно-непорушне, як той камінь посеред дороги перед їхньою хатою, на якому перевернулось десятки возів і стільки ж дітей збило собі пальці, — та нікому й в голову не прийде усунути його.

— Мені, — сказав о. Василь, повітря брак. І зараз додав:

— Чи зауважуюеш, Надієчко, яке інертне життя?
— Не життя, а люде.

— Може й так. Мені, іноді здається, що жадна сила не ссуне нашої маси з того мертвого пункту. Міста страшенно переростають села. Там — двадцять-тридцять років — ціла епоха, а тут сто літ неначе день вчорашній. Там електрика, телефони, радіоконцерти, повітряне получлення, парове огрівання, електричні вентилятори, а тут... навіть фірточки в вікні нема, щоб дихнути свіжим повітрям...

— Кілька раз просила Івана...

— Ге! це панська забаганка!... як і книжка, як і часопис, як і кожний дар агрікультури...

— Маси не винні.

О. Василь скопив дружину за руку.

— Надієчко, не говори цього. Ти сама сказала, що не життя, а люде інертні. Думка, що не я, а хтось інший винен у моїй інертності, ледарстві, байдужості до удосконалення й відразі до праці над ним, — це найшкідливіша думка з усіх думок, які тільки можуть повстати в людській голові. Це сата-

нинська думка. Це думка демагогів, яким потрібна не творча праця народу, а хвилі незадоволення, які б винесли їх на щит слави, панування й легкого життя. По цих хвилях, як по сходах, ріжні нероби й слово-граї підіймаються до становища „великих“ діячів, „батьків народу“, міністрів. Нехай би лізли, коли б від цеї думки не було шкоди для народу. На жаль, нарід, який думає, що не він сам винен, коли є бідний і темний, ніколи не посунеться вперед, застигне на місці. Переконай фінляндця, що він не може бути багатий, бо земля в нього малородюча. Цього не вмовиш в нього. Наш селянин сам в себе вмовлює й всі в нього вмовляють, що йому погано живеться через те, що його чужинці підбили, що землі в нього мало, що земля погана й т. д. Наш Іван не винен... правда? — лише все довкола винне... — Він непогрішимий, він святий...

Лице о. Василя палало хоробливим румянцем. Пані Надія занепокоїлася.

— Не хвилюйся. Тобі шкодить...

Приклала руку до його чола.

— Це, Надю, не горячка. Я в повній свідомості. Зачепила чутливу струну, ось і забреніла. Пригадаю ще тобі: бачила чеські хутори? Стільки ж землі й та сама земля. А як живуть? Бо чех знає, що коли збідніє й буде жити, як наш Іван, то сам буде винний.

— Може ти би ліг?

— Ляжу. Зараз ляжу. Втомлений і тілом і душою.

О. Василь зробив немале зусилля, щоб підвістись. В голові знову закружилося. В сам-раз спостерігла це дружина й завела його до ліжка. Ліг.

Пані Надія сіла коло нього й, склонивши голову, замислено говорила:

— А все ж, коли тепер, живучи в селі, дивлюся мисленим оком на місто, то воно мені видається, як і нашим селянам, якимсь ворожим до села, прожерливим, що пожадливо простягає свої залізні руки до плодів праці селянина.

— Так. Місто, яке живе працею робітників усякого роду, є протилежним бігуном селу. Ці два бігуни вічно між собою змагаються. І дарма вмовляють у них „діячі“, що в них інтереси спільні.

— По твойому виходить, що коли остання революція дала диктатуру робітників у совітах, то наступна може дати диктатуру села?

— Так. З'явлення відрубних селянських, дісно селянських угруповань свідчить, що боротьба наближується...

— І що ж? — захопилася пані Надія цею орігінальною темою, якої о. Василь досі ніколи в розмові з нею не порушував. — Дійсно, селу легше обійтись без міста, ніж місту без села. Страйк міста не дуже тяжко відбувається на селі, але страйк села... Памятаєш на Україні? Селяне мало голодом не заморили міста. Тепер я розумію продналог...

— А уяви собі, що села стали б такими активними, як міста! Яка наступила б зміна цілого устрою життя, всіх відносин серед груп населення! Що сталося би з Англією? Чим була б Україна?...

Подумавши трохи, о. Василь зауважив:

— Ворожість до міст не слушна. Міста створили й підтримують люде великої енергії й праці. Села обезличила інертність, пасивність, байдужість і ледарство. Ніхто ім не винен — вони самі собі винні. Нашому хліборобському народові треба тричи в день повторювати: коли ти втратив самостійність, коли залежиш від чужинців, коли тебе б'є життя,

коли ти бідуєш і голодуєш — сам винен, як винен наш Іван та й вся решта Іванів...

— Невже ж ти, Василю, любиш більше місто?

— Ні, місто мені більше подобається своєю стальовою волею, але люблю я більше чистість села... Пригадай: місто розіпяло й вічно роспинає Христа, а поля, ниви, річки, гори й садки устилали Його шляхи квітами натхнення... Ні, я залишусь у селі. Йому лише я віддам своє життя, бо від села ближче до Бога, ніж від міста. А ти, Надієчко?

О. Василь спинив свій горячковий зір на блідому обличчі дружини, на поверхні якого відбивалися якісь глибокі внутрішні хвилювання, й чекав.

Не підводячи очей, вона тихо відповіла:

— Твій житьовий шлях мені чомусь завжди малиється шляхом хресним... Але я давно вирішила помогти тобі нести цей хрест...

Вона склонилась нижче, притиснулась лицем до його чола... І о. Василь відчув, як щось тепле впало на його лице й живо покотилося вниз ..

— Це природньо, — подумав о. Василь, — ще не було такої людини, яка б весело йшла на хрест... бо сенс життя — радість...

Порицькі згадали собі

Слова чоловіка: „мені брак повітря“, як рівномірне тікання годинника, безупинно згучали в вувах п. Надії. О. Василь був блідий, віддихав тяжко, а в хаті, особливо вечорами й в ночі, задихався.

„Він згасне“... — шептав їй якийсь голос. Носячи воду, годуючи свиней, помагаючи старій та Олені варити вечерю й мити миски, вона все думала про те саме: „треба рятувати Василя“.

Але як — без грошей, без посади?

Події пішли швидким темпом і самі дали новий напрям життю Калинюків.

Того ж вечора священик Порицький згадав про о. Василя.

— А знаєш що, Ксеню, — звернувшись він до дружини, — переконуюсь, що Калинюк порядна людина.

— А хіба ж я тобі не казала, — відповіла з докором матушка.

— Не памятаю того. Ти завжди його ганила.

— Здоров був! — образилась матушка, хоч дійсно вона весь час ставилася до Калинюків вороже, — ти вічно переплутаєш мої слова з своїми. Ти, ти ганив. Я з першого дня завважила, що це ангелята, а не люде.

— То чому ж уникала їх? Чому не кликала до нас?...

— Бо ти противився.

— Я?...

— Ти, ти... Я давно хотіла.

Священик Порицький лише зрушив плечами.

— Годі складати вину на інших, — продовжувала Порицька, — людина хорувала, а ми їй навіть теплого слова не сказали. Протився — не протився, а я зараз піду й покличу їх до нас жити...

Ввійшла служниця Гануся, виніжена, кругоління, одягнена в білу вишивану сорочку.

Вона добре знала звичаї Порицьких, і коли в їдальні починалося занадто голосне сперечання, вбігала усміхнена, весела та як горохом сипала:

— Ой, прошу матушку вибачити. Чую, що ви мене кличете та кличете. Хочу бігти, аж ноги тримати, а в руках миска несполоскана. Як кину, думаю, то розібю, шкода буде, бо тепер усе дорого

коштує. Мусила сполоскнути, витерти та й поставити на місце... А тоді й до вас. Ви мене кликали чогось?

— Ніхто тебе не кликав, — зауважив о. Антоній, — тобі завжди щось присниться.

— Як то не кликала! — запротестувала матушка. — Власне кликала та ще кілька раз... Я хотіла... Чого я хотіла? Ага! Ти була сьогодні в Калинуків?

— Була, — жваво зрушила головою Гануся й блиснула карими очима.

— І що ж там бачила?

— Кепсько в них... Той батюшка блідий такий, блідий... бо тісно в хаті... дихати нічим... А жінка його така бідененька, аж плакати хочеться... Ніхто не пожаліє, не поможе...

Гануся швидко підняла фартушок і закрила лице, щобі плакала.

— Бачиш, який ти жорстокий! — кинула матушка й сама почала витирати свої сиві очі, що де-то втонули в пухкому обличчі. — Ганусю, збігай зараз, скажи, що ми з батюшкою просімо оселитися в нас... кімната вільна...

— Та хіба ж можна через служницю запрошу-вати, — зауважив о. Антоній, — треба...

— Можеш не підсказувати мені, я й сама знаю, як з людьми поводитись. Бери хустку, Ганусю, пі-деш зо мною...

Матушка підвела з-за стола своє поважне тіло, що вже давно набрало форми бочки на коротеньких ніжках, і почала одягатися, наказуючи:

— А дивись, Ганусю, добре дивись, щоб я не впала. Міцно тримай, бо певне на дворі слизько, ногу можна зломати...

На новосіллі

Матушка Порицька знайшла собі забавку. Не відстала, доки Калинюки не переселились до парафіяльного дому... Щоб показати чоловікові, що вона не така „жорстока“, як він, вона вяньчилася з гістьми, як з дітьми. Цілі дні годувала, догоджала, розважала. І так подобалася їй ця роль доброчинності, що з кожним днем ширше роскривала для гостей своє серце й... комору, де було багато всяких смачних річей.

— Ах, які вони милі, — з захопленням говорила чоловікові, — які добрі, які розумні. Правда, від нього трохи віс „сморгуном“*), але вона — що за інтелігентна душа! Боже, як я її люблю. Коли б жила моя Ніночка, напевне була б такою самою, бо маючи таку матір, як я, не могла б бути іншою.

І сльози котились по пухких щоках. Затримавшись трохи у складках потрійного підборіддя, вони важко падали їй на високі груди.

Від чого були ці сльози — від спомину про небіжку-дочку чи від насолоди свою особою, — трудно сказати.

О. Василь, маючи чисте повітря, спокій і роскішне відживлення, швидко поправлявся. Пані Надія хоч і бігала що раз помагати свекрі та Олені, але в неї заквітли на лиці рожові маки.

Матушка була щаслива.

З побожністю слухала, коли о. Василь красномовно висловлював свої думки про церкву, як одного з важніших чинників національного життя, про нові вимоги від духовенства в сучасну добу, про те, що у всіх православних народів церква є церквою на-

*). „Сморгунами“ називали на Волині кандидатів на священиків не-священичого роду, з селян і т. п.

родньою, про змагання й католицьких народів ународовити свою церкву й нарешті, про те, що лише Церква національна є справжньою церквою, може відстоїти своє існування й зберігти свої сили й вплив на маси...

— Я те саме, — з захопленням перебивала матушка, — я те саме завжди говорила о. Антонію. — Це ж і для дитини є зрозуміле. Ось, наприклад, змусьте Ганусю висловити вам чужою чи слов'янською мовою свою любов, знаєте, по того... до Панаса, чи горе, що він до неї не теє!.. Отут у хаті чи на вулиці о. Антоній, щоб його краще зрозуміли, завжди балакав з людьми та повчає їх іхньою мовою, по-українському, а піде до церкви молиться й говорить по чужому... Як би навмисне, щоб його не зрозуміли.

— Трошки не так, — з самозадоволенням зауважив о. Антоній, — я вже проповіді виголошу по-українському. І як би ви знали, — звернувшись до о. Василя, — як слухають мене. Неначе б не ті самі люди...

— Чув, — приємно всміхнувся о. Калинюк.

— А чому не служиш?

— Чому?... бо людина консервативніша за дерево, за металь... легше залізові надати нової країшої форми, ніж людській душі...

— Така людина не дерево, а пень, — виприснули в матушки Порицької необережні слова, які враз захмарili ясну атмосферу розмови...

Несподіваний випадок

Квітень виходив на лоно природи в усій красі світла, барв і тепла. Село заметушилося й стануло до роботи. А з ним і о. Порицький. Весняні господарчі роботи захопили його.

Але не надовго. Коли він одного разу повер-

тався з поля, коні чогось сполосилися й віз перевернули в рів.

О. Порицького принесли до дому на руках.

Викликаний до хтор ствердив ростяження жил у нозі й приписав пару тижнів лежати в ліжку.

Був великий піст. Сповіль, служби, ріжні треби. Калинюк хотів запропонувати свої послуги, але вагався, памятаючи, як боявся о. Антоній, щоб він не відбив у нього паразвії. До того всього одержав вістку, що його справа з посадою, яка затяглася так довго, буде швидко вирішена. Отже чекав і мріяв про своє майбутнє самостійне поле праці.

Знову випадок вміshawся в біг життя.

Вмер бідний швець, безземельний селянин, відомий у цілій околиці. Перед війною, коли селянам жилося легше, він заробляв дэволі, щоб не голодувати з родиною. Теперішні культуртрегери довели Волинь до того, що власна шкіра, або прастарі постоли знову стали найбільш росповсюдженим засобом охорони селянських ніг. І швець Боярчук голодував.

Але голова ще зміцнив його фільозофичні шукання. Так, це був сільський фільозоф, який без книжок і часописів своїм природним селянським розумом, дуже оригінально розвязував найріжноманітніші питання. О. Василь любив вести з ним розмови, бачучи в його словах, як у зеркалі, повне відбиття народного світогляду й тої своєрідної фільозофії, яку селянська маса, як святощі, ревно ховає від інтелігентів. Боярчук, який був переконаний, що є нащадком якогось волинського українського боярина, служив для о. Василя наочним доказом того, в якій мірі професія впливає на зміну форми думок у людей, а навіть і на цілий їхній світогляд.

— Сидоре, що думають тепер селянє? — ставив йому о. Василь навмисне таке широке питання.

Боярчук сильно натирає віском саморібку-дратву, робив кілька штихів і, не піdnімаючи очей від грубої „пришви“, відповідав:

— Думають... Але їхні думки — то як шкіра, намочена в воді: не розбореш, яка вона... Лише коли наклеплеш молотком, помнеш, що аж запищить у руках, тоді й промовить... Під обухом...

Згадав о. Василь, як одного разу селяне, що збиралися в Боярчука послухати „розумного“, поставили йому питання:

— А як ти думаєш: Бог есть чи нема?

Боярчук, неначе б не чув, продовжував енергійно вбивати деревляні шпильки в товстену підшву, голосно постукуючи молотком. Через хвилину спокійно забалакав:

— У газетах учені люди пишуть, що десь за границею чоботи самі робляться: сама шкіра злазить з худоби, сама виправляється, сама переходить у майстерню, й сама робиться чоботами.

— Байки для дітей. Нішо само собою не робиться. Мусить хтось робити.

— А ти думав, що світ і все це, що є на землі, само зробилося й само далі робиться?

Селянин був обезбронний.

Вістка про смерть Боярчука глибоко засмутила Калиньюка.

— Вмер найрозумніший з моїх учителів, — цілком щиро сказав він дружині.

І тому, коли хворий о. Порицький попросив о. Василя похоронити шевця, той прийняв його прозьбу з великою охотовою. Порозумівшись з дяком, почав він разом з ним готовитися. Працювали майже цілий день. На похорон зібралося все село та ще багато селян з околиці. Настав рішучий момент, перед яким Калиньюк відчув легку трівогу.

При першому слові жалібної служби по всіх, що зібралися біля труни Боярчука, неначе пройшла електрична течія:

— По-нашому... по-українському...

Насторожилися.*

Добра дікція й глибоке почуття о. Василя зробили те, що рідні слова молитов і пісень ясним легким промінням входили в саму глибину душі зібраних. Після короткої промови біля хати, о. Василь провів тіло до церкви, а звідти на цвинтар, де виголосив другу промову.

Урочистість, щирість і зрозумілість цілого жалібного церемоніялу просто наеззальтували селян.

— Такого похорону ще світ не бачив, — шепталися довкола.

А матушка Порицька, вернувшись з похорон, вбігла до кімнати, де лежав о. Антоній, і піднесеним голосом вигукнула:

— Я українка! Розумієш, я українка. Приспана душа моя проснулась. Він чуда робить! Ти б побачив, ти б почув...

Раптом кинулася, як мягка подушка, в плюшевий фотель і заплакала:

— Чому ти не такий! Ви всі мертві дерево, пеньки, бездушні пеньки... Ні разу, ні разу ти так не настроїв, не росчулів народа...

В місті

Офіційні домагання Консисторії єпископа віддати церкву й параходільний дім у Загравках ново-призначенному священикові Калинюкові не помогли.

В відповіді воєвідської влади говорилося:

„З огляду на намічену редукцію православних параходій, до яких належить і параходія в с. Загравках, питання про обсаження місця пароха цеї па-

хвії бажано відкласти до остаточного вирішення спра-
ви редукції".

Не помогли також ні делегації паraphвіян, ні ко-
лективні їжні прозьби, покриті сотнями підписів. .

Над загравською паraphвією завис „дамоклів меч“.

Про все це о. Василь довідався особисто в Кон-
систорії, куди прибув по виздоровленні, щоб нарешті
вияснити справу.

— Що ж мені робити?

— Почекайте ще трохи. Справа буде скерована
до Варшави.

— Але я тим часом не маю з чого жити, живу
вприймах, — лагідно зауважив Калинюк, стинаючи
зуби від внутрішнього хвилювання.

— Гадаємо, що в Варшаві справа буде виріше-
на швидко. Цими днями особисто поїде туди секре-
тар; між іншими справами підіпре й цю.

Отець Василь вийшов з каменем у серці. В ко-
ридорі сіпнув його за рукав консисторський служник,
що сидів у канцелярії тихше мухи.

— Пан-отче, ця справа — ще на півроку... Я
вам пораджу, що зробити...

Калинюк глянув йому в вічі. Вони світилися
вогниками жалості, як до засудженого на смерть.
Боязко озирнувшись, служник тихо шепнув:

— Я вам пораджу: як би вас і призначили на
иншу паraphвію, то знов може вийти те саме... Отже,
довідайтесь самі, де в околиці є вільна паraphвія, по-
балакайте з селянами, й коли умовитесь, тоді й при-
їждайте. А „ми“ в одну мить вам справу полагодимо...

Скрипнули вихідні двері, сторож, як мяч, від-
скочив у бік і почав збирати з підлоги окурки цигарок.

Вийшов один з членів Консисторії.

В о. Василя в перший момент виникла думка
заявити, що сам буде шукати собі паraphвії, але враз

він змінив свій намір. Хотів подякувати сторожеві, та той вже десь щез.

— Може й правду каже, — подумав: — хто-хто, а канцелярський служник завжди найкраще порадить...

Йому навіть подобалася ця думка. Вона більш відповідала його активній натурі, ніж ненадійне очікування.

— Оригінально. Щось нагадує наші добреї старі часи...

Раптом темна хмарка пройшла по його блідому натхненому обличчу, а очі спалахнули болем:

— З усіх боків наше життя штовхають назад, до колишніх примітивних форм, а може — й до колишніх проклятих форм боротьби...

Вийшов на вулицю.

— Поп, поп! — гукали сміючись якісь вуличні діти.

Калинюк дістав з кешені кілька цукерків, які завжди носив з собою, щоб частувати дітей:

— Любите цукерки? Ось вам по два.

Діти не рухалися з місця, крутячи в носах та згибаючи тіла в чудернацькі пози.

— Еге, хочете нам вуха накрутити! — зауважив недовірчivo найсміліший з хлопців і всі враз відступили на крок назад.

Бездітний Калинюк пропадав за малими дикунчиками. Тому його дуже вразило це недовірря.

— Ти помиляєшся. Нікому я не хочу робити жадної кривди. Я хочу вам тільки подарувати цукерків, бо бачу, що ви добре діти. Хто ж з вас хоче? Швидко беріть, бо не маю часу...

— Підійшов крадькома найменший хлопчик з довгим, брудним „хвостом“ позаду, скопив цукерка й відскочив.

— Беріть і ви.

Решта вже сміліше підійшли. О. Василь гладив їх по голівках питуючись:

— Ходите до школи?

— Як по нашему вчили, то ми ходили, а тепер ні.

— Чому?

— Тато не дозволяє.

— А моя мама каже, — додав другий хлопець: краще темнimi живіть, як мають вас перекручувати...

— А де ж ваш учитель?

— Його забрали... він українець...

Ці дитячі відповіді глибоко вразили о. Василя. Він де-який час стояв, як у тумані. Ганити чи хвалити батьків? Що сказати дітям: ідіть до школи й денационалізуйтесь чи не йдіть і живіть у вічній темряві й несвідомості? Такого моменту вагання о. Василь ще ніколи не переживав...

— Треба їм щось сказати, — напружував він думку й кликав на поміч сумління.

— Бийте! — ляслуло в кількох кроках.

Діти раптом озирнулися й як шуліки кинулися на якогось заблуканого пса, що його гнали подібні ж вуличні хлопчиська.

О. Василь ще постояв трохи, подивився їм у слід і, сумно спустивши голову, пішов на дверець.

Жити...

В той час, коли о. Василь був у місті, в Озерках сталася маленька подія, яка раптом захмарила тихий небосхил пані Надії.

Надвечір до хати Калинюків під'їхав на гарному коні якийсь незнайомий добродій. Новенька шкіряна куртка, дороге галіфе, високі, до колін, червоні чевревики, елегантська спортсменська шапка, яка разом з лисичими біноклями гарно відтіняла бронзове без-

вусе обличчя незнайомця, — все це різко кидалося в вічі на сірому сільському фоні.

Кінь гаряче грав усім тілом, граціозно переступаючи з ноги на ногу й кокетливо вигибаючи міцну, випещену шию.

— Якийсь пан, — шепнула Олена й швидко вийшла в сіни.

— Чи тут живе священик Калинюк?

— Тут, але його нема вдома.

— Тим краще, — як би до себе сказав незнайомий і зручно скочив з коня.

Поки він роздивлявся, де б привязати коня, пані Надія через вікно добре придивилася до його обличчя. Раптом спалахнула маком. Заметушилася, почала поправляти сукню, волосся, переставляти де-які річі в хаті.

— Боже, як брудно... я не одягнена...

Відчинилися двері. Переступив поріг і станув.

— Надія Миколаївна, пізнаєте?

— Ні, — свідомо сказала вона неправду й почервоніла.

Пронизуюче глянув їй в вічі.

— То дозвольте представитись: Петро Іванович Боженин, б. студент лісного інституту.

— А, пригадую собі, — відповіла спокійно, нарешті опанувавши собою. — Прошу сідати й вибачте, що приймаю вас не в сальоні.

— Що ж... трапляється, що іноді люди міняють сальони на брудні селянські хати...

— І щаслив!, — додала пані Надія.

— І, на жаль, завжди каються...

— Бувають і такі, але не всі.

Боженин одним швидким киненням ока обійняв усю постать пані Надії й знову глянув їй просто в вічі.

— Вип'ємо чаю? — скерувала розмову на інший шлях.

— Я завжди мріяв пити чай з ваших рук...
Будь ласка, буду щасливий...

При чаї Боженин оповів, як він попав в армію, воював, нарешті опинився на Волині й осів. Олена раз-у-раз крутилася по-хаті, непомітно, підмігуючи пані Надії: який гарний...

— Чудовий весняний вечір, а в хаті душно. Чи не згодились би пройтись? На греблі у вас така роскіш.

І як колись, пані Надія не змогла відмовитись.

— Добре. Я вже й забула про природу, — й одягнувшись накинула на голову шовковий шаль.

— Здається, ви й жити забули...

Вийшли. Перейшли через город і опинилися на польовій стежці.

— Ви відчуваєте, як дихають груди землі, як прагнуть соняшньої ласки, пестощів, як все довкола кричить: жити, бо кожний пропущений день — це ненавернена страта, бо через пару місяців — смерть і кінець.. А ви, Надіє Миколаївно, я бачу, вбиваєте себе, вдоптуєте в буденницу найкращі ваші дні, безбарвно, без спомину щастя й сонця... Ще рік, ще два — і Хронос покриє лице зморщками, згасить вогонь очей і в душі залишиться пустка й жаль по втраченому життю...

— Перед нами вища мета...

— Самоошукування... Молодість і кров дано для того, щоб горіти й цвісти, а не для заморожування. Не маю присмости знати вашого чоловіка, але всі в околиці кажуть, що він вас замаринував.

— Петро Івановичу, — прошу про моого чоловіка в такій формі й взагалі нічого не говорити: він є ідеалом людини.

Замість того, щоб просити вибачення, Боженин скопив її за руку й почав говорити швидко й пристрасно.

— Я вас любив... я вас люблю... блукав шукав і знайшов... І жаль охопив усю мою істоту. Ви нещасна жінка, бо ви не берете від життя того, що прагне взяти кожна жінка. Роздмухайте в своєму серці той вогник, який колись в гімназійні роки, спалахнув до мене, й я вас виведу з цих ледів у гарячі езотичні райські сади любові й спалюючої насолоди...

— Ані слова! — енергійно вирвала вона руку з його залізної руки, рішуче спиняючись, — ще один звук — і ми більше незнайомі.

Повернулася й прискореними кроками попротрувалася до села. Рука, якою вона притримувала на грудях шаль, високо піднімалася. Лице палало. У вухах, здавалося, греміли вигуки всієї природи: „жити, цвісти”...

Ідучи трохи позаду неї, він, усміхаючись до себе, думав: „успіх забезпечений... як не борикайся, а я тебе візьму”... А в голос промовив:

— Ви переконали мене, що я не помилився.

— До побачення, — сказала вона коротко, підходячи до городу.

— Хіба ж ви хочете позбавити мене коня? — весело й безтурботно засміявся він.

„Демон”, подумала й промовчала.

— Дивна річ, — говорив він, — як усі ці духовні, побожні й святі люди не вміють жартувати. За найменший жарт зараз тебе дручком по голові... Ну, не буду порушувати вашого благочестивого спокію. До побачення.

Зручно скочив на коня, який весело заграв під ним, й поїхав.

— Ай, який гарний! — шептала Олена, з захопленням дивлячись на його мальовничу фігуру. — А ти знаєш, Надічко, хто він такий? Лісничий державного лісу. Щоб лістати посаду, вирікся нашої віри й женився з якоюсь панянкою...

Пані Надія скамяніла.

— Гидота! — вирвалося з її поблідлих вуст.

Сіла на прильбі. Дивилася на оживаючий краєвид, а в вухах усе звучало:

— Жити... жити...

Уразки

Весна вимагала більше сил і праці. Іван сердився.

— Ротів багато, а рук до праці — кіт наплакав. Це було в присутності пані Надії.

— Швидко виберемося, — зауважила, — а з'їде-не Василь поверне...

Цей інцидент зміцнив отруту слів Боженина.

— Чи не мав він рації? Хіба ж я живу?

Ходила в задумі по кімнаті, одержаний теж з ласки в домі Порицьких.

Замиготіли в уяві уламки всього пережитого за останні кілька років. Змарнована краща доба життя. Розуміла, що ніхто в цьому не винен — війна, революція, державна катастрофа... Але все ж таки школа було життя, й сльози самі сочилися з очей.

— Невже Василь не переживає цього?

Спинилася біля вікна. Перед нею, за селом, стелилося поле. Ось там горбик — могила вояків останньої війни. Чоло зморщилося, блакитні очі потемніли. Болюче ворухнулися думки, напружувалися, поглиблювалися. Потроху постать пані Надії, ще перед хвилиною бунтуюча, набрала ліній покори й безрадности.

— Мущини,—виринало з хаосу думок, — менше нарікають... менше шкодують своїх жертв... Оті, що сплять у цьому горбку, життя віддали... а чи скаржилися?... А Василь?...

Їй ніяково стало.

— Вдача... наша жіноча вдача... І хто це нам вбив у голову, що ми, жінки, обовязково повинні бути щасливі?... Чому, ми цього вимагаємо, як належного? Чому Василь не думає про це, чому він мріє лише про моє щастя та щастя оцих сірих мас?...

А в той же час десь унутрі стукало:

„Жити... жити”...

На стежці, що струмко збігала з горбка побіч могили вояків сєстаниції війни, побачила чоловіка. Йшов похилений, неначе б ніс тяжкий хрест. Згадалася їй постать Христа під хрестом у дорозі на Голгофу.

О. Василь спинився, випростувався. Вітер розвіював його довгу одежду, волосся. Капелюх зсунувся назад. Вся постать вирисовувалася на тлі світлого обрію.

Одним рухом відчинила вікно, замахала йому хусточкою. Засяяв. Зняв капелюха. Післав поцілунок і пішов швидче. Вже за деревами.

— Пізнає, що плакала...

Промила очі, витерла. Але вони все ще були червоні.

О. Василь ввійшов втомлений, але веселий. Глянув — і лице його захмарилося.

— Що сталося?

Пані Надія силкувалася бути спокійною, але не змогла. Кинулася йому на шию й заридала.

— Вибач, більше не буду...

— Зспокійся, — гладив її по мягкому роскішному волоссю. — Скажи, чим душа боліє...

Через півгодини пані Надія оповіла чоловікові все, що сталося в його відсутності, розкрила всі свої переживання, включно до відгуку того давно забутого дівочого почуття... до Боженина.

— Я лише тебе одного люблю... „Того“ вже нічого нема...

Спокійно, неначе сповідаючи, говорив о. Василь:

— Почуття, навіть найлегші, назавжди залишають слід у серці, такий самий, як кожна уразка, кожний дотик чогось гострого чи тяжкого ось до цих меблів. Розумію тебе: колишня любов до нього не могла не залишити сліда...

— Я не хочу, не хочу мати в серці цього сліда. Я хочу мати в ньому лише тебе, тебе одного!

Довгими, простими й ширими словами вдалося йому заспокоїти дружину. Але в самого повстала ця сама легка уразка. І як він не силкувався забути її, вона час від часу болюче колола його...

Знайшов парахвію

Після кількаденного дощу дорога росплывлася кіслем. О. Василь сів на греблі й відпочиваючи чистив з болота чоботи. Одночасно силкувався вгамувати розбурхані почуття.

— А як називається це село? — звернувся до поважного селянина, що нога-за-ногою іхав греблею.

— Називається Підберізки. Тиру! А ви до села?

— Еге. А хто в вас священик?

— Нема в нас священика, вмер.

Селянин зліз з воза. Підійшов і почав придивлятися то з одного, то з другого боку. Перероблена шинеля й селянська шапка, видно, викликала в ньому вагання.

— Вибачте, — відважився нарешті, — чи ви часом не будете священиком?

— Так, я священик.

Старий захвилювався:

— А чи, батюшко, не схотіли б у нас бути?

— Як що подобався б людям, то з охотою.

Селянин завернув коні.

— Сідайте, пан-отче. Поїдемо. Я церковний староста. Зараз усе зробимо. А ну, ледаці! — гукнув на коней.

Під'їхали до церкви. Староста вдарив у дзвони. Здивовані селянє повиходили з хат. Староста замахав шапкою. Через чверть години на цвинтарі зібра-лося з пів-села.

— Маємо батюшку. Просіть, щоб залишився в нас...

Селянє почали кланятися.

— Сьогодні субота, — сказав здивований о. Василь, — можу вам відслужити всенічну. Як що вам подобається, тоді поговоримо.

Відживившись трохи в старости, о. Василь ста-нув до служби.

— Я правлю по-українському. Можете служи-ти? — спитався дяка.

— Я давно хотів, та небіжчик мало не вигнав мене за це.

Коротке слово перед всенічною, а далі й вся служба українською мовою.

— Батюшко, ми вас не пустимо. Мусите в нас бути. Скажіть тільки, — замялися, — скільки б ви хотіли від нас?...

Це практичне питання не менше вразило о. Ва-силя, ніж селян служба Божа українською мовою.

— Призначте самі... Та як хочете мене, то звернітесь до владики.

Через кілька днів о. Василь особисто поїхав до епископа.

— Вас, як ака^{демика}, намічено до міста. Є помешкання. Мали б законовчительство в гімназії інших школах. Можливість читати й писати.

О. Василь завагався. Місто, життя в більш культурних умовах, дружина... І темна, спрагнена світла ї широго українського серця народня маса.

— Владико, нарід мене кличе. Я просив би...

— Ви українець?

— Так, Владико. Моє місце серед народа.

Пролетари

Через три дні о. Василь був уже в Підберізках, Крила в нього знов виросли. Пані Надія сяяла від внутрішнього щастя. Три, правда пусті, але все ж три кімнати. Власне гніздо. Город, садок, поле.

Селянки одна за одною приходили подивитися на молоду матушку. І не всі з порожніми руками. Пані Надія прийшлась їм довгодоби, а це вже була половина успіху о. Василя. Те, що священик приїхав на одному візку, без меблів, скринь, без усякого майна, — ще більше дивувало селянок.

— Оттак пани!

Староста приніс стола. Паламар згадав про якесь старе ліжко на горіщі. Сусідки позичили деякого посуду.

Тепер лише, ввійшовши до пустого помешкання, Калинюки в усій наготі побачили своє пролетарське становище.

— А хіба ж ми раніше не були тими самими? І за що нас переслідували на Україні?

Пані Надія щиро засміялася:

— Ні, ти буржуй, тебе до стінки треба...

Церковний староста, що-дня заходячи до Калинюків, лише хитав головою на вбогість так званих панів. Ще дивніше йому було, що о. Василь, замість того, щоб зайнятися своєю хатою та господаркою,

весь час то оглядав з ним церкву, складаючи пляни упорядковання й прикрашення її, то роспітувався про потреби селян, то вже побіг кудись порадити якомусь хворому.

— Батюшко, весна йде, — нагадував староста, — треба щось посіяти та посадити, бо ж треба буде їсти.

— А так, так, дякую, це правда. Але, знаєте, нам би якось треба хор завести, просвіту закласти, бо молодь без діла вештається й псується. Хотів би я ще щось зробити для тих маленьких дітей, що їх матері в хаті без догляду залишають, коли самі на роботу йдуть. Правда, Надю, нам ця третя кімната непотрібна. В ній можна діток збирати, а в добру погоду — в садку будуть бавитися.

Перші терні в школі

Перші лекції релігії в школі — були як би першими проміннями весняного сонця. На велике здивовання дітей, батьшка не тільки не гукав на них і не говорив їм нічого незрозумілого (а вони були переважно, що наука полягає в тому, щоб чути й повторювати незрозумілі польські, російські або славянські слова), але навпаки говорив до них і вчив їх молитися так, як завжди єони розмовляють.

Керовник школи захвилювався.

— Чому ви, отче, навчаєте не по славянськи, а по-русинському? На якій це підставі?

— Я, навчаю по-українському на підставі — письма святого, вимог педагогики й урядових приписів.

При цьому о. Василь вийняв з кешені „Тимчасові правила для православної церкви в Польщі й прочитав пункт 18: „Уряд буде невсипуче дбати про те... щоб викладання (релігії) велося в рідній мові учнів“.

- Але інші того не роблять.
- Значить порушують усі ці три приписи.
- А люде кажуть, що це політика. Ви можете мати неприємність.
- Як тο? Непріємність за виконання приписів?
- широко здивувався о. Василь.

Того самого вечора керовник написав листа до шкільного інспектора.

Під додглядом

В неділю, перед службою Божою, до о. Василя зголосився постерунковий і домагався обовязкового побачення в урядовій справі.

- Чим можу служити?
- Чи то правда, що ви, отче, ввели нову мову в службі Божій?
- Так, я служу по-українському.
- Бачите, це може дійти до староства... не робіть цього.
- Пане, — тремтючи відповів о. Василь: — справа мови є внутрішньою справою церкви й це адміністрації не торкається. Але для інформації скажу вам, що право служити по-українському дас мени оци постанова св. Синоду.

О. Василь показав постанову Синоду з дня 5 вересня 1924 року.

- Але в ній сказано: на бажання параходіян.
- Я й служу на бажання параходіян.
- Але є незадоволені.
- Про незадоволених не чув. Врешті йдіть до церкви й спитайтеся.
- Підозрюють, що все це робиться з політичною метою.
- О. Василь захвилювався.

— Я жадною політикою не займаюся: роблю те, що мені наказує моя іерейська совість і постанова Синоду.

— А все ж таки я мушу донести начальству.

О. Василь вийшов з дому знервований і пригнічений. Але численні вози, що оточили церкву, й густа мальовнича маса параходіян, яка сотнями добрих очей зустріла його, враз розвіяли хмарину його серці.

Під час служби о. Василь виголосин гарячу, добре обдуману проповідь, яка викликала майже голосні ридання. А після неї прочитав видруковані в „Митрополитальному Вістнику“ розпорядження міністерства освіти що-до рідної мови в школі.

По виході з церкви густа маса обліпила о. Василя й паню Надію й так провела їх у балачках до самого дому.

Вийшовши в кімнату, пані Надія кинулася чоловікові на шию й, цілуючи його, шептала:

— Яке щастя! Яке щастя — коли любить нарід. Дурненька я була. Той голос „жити“, що захмарив на хвилину мою душу, власне про таке життя говорив. Тепер я це розумію. Але що ж ми будемо їсти?

— „Один хліб з водою, аби серце з тобою!“ — всміхнувся він з болем.

І поки пані Надія поралася в кухні, о. Василь ходив по пустій кімнаті, міцно переплівши пальці рук. Кожний крок його голосно й трівожно відгукався в підлозі й з стогоном вдарявся в пусті стіни.

Він уже почав розуміти, що хрест його в Підбєрізках не тільки не кінчается, але навпаки — ще більшим тягарем лягає йому на плече. В вухах його згучало, як далека луна:

— Політика... все тут політика.

Пригадалися йому й слова Кострицького на двірці.

— Очевидно,—подумав,—це є система...

За рідну школу

Серце отця Василя приrostало до школярів. З палюче-солодким почуттям він вдивлявся в чисту й ясну глибину їхніх очей. Душу його наповнювала безмежна радість любови до дітей. А разом з тим і все довкола ставало радісніше й світліше.

Але того ранку о. Василь ішов до школи з деяким унутрішнім хвилюванням.

У вухах бреніли слова дружини:

— Василю, чи маєш право це робити?

— Так, — відповів він твердо, — це є моїм не тільки правом, але й громадським обов'язком.

Але тепер в його душі знімалися якісь неприємні хвильки неспокію.

Коли він ввійшов у школу, діти сиділи тихо й радісно-усміхнено. Почалася наука. Раптом з першої лавки висунувся маленький карапузий хлопчик. Нічого не кажучи, підійшов до о. Василя й цілком серіозно спитався:

— Прошу батюшки, чи ви маєте штані? Бодівчата кажуть, що не маєте.

Вибух сміху покрив останні слова хлопчика.

— Маю, сину, маю,—відповів о. Василь також серіозно, гладячи хлопчика по голові, й відвернувшись рясу, показав оцю сумнівну частину свого одягу.

— А так,—поважно стверджив хлопчик і сів на своє місце.

Цей епізод був тим промінем, який ураз вернув о. Василеві добрий настрій та ще більше оживив школу.

— Діти,—звернувся о. Василь,—вийшов закон, який дає вам право вчитися нашою рідною українською мовою. Як би ви хотіли вчитися—по нашому, як я вас учу, чи так, як вчите інші предмети?

— По-українському!.. Як раніше нас учили!.. Нам би легше було!.. Ми не хочемо по-чужому!.. — загула школа.

— Так, ви будете вчитися по-українському, коли ваші батьки підпишуть отакі папірці-декларації. Просіть же їх, щоб вони підписали. А хто сам не вміє написати, хай до мене зайде.

Вже того самого вечора прийшло до о. Василя кількох селян за порадою. Познайомив їх з „язиковим законом“ та з міністерським розпорядженням і дав їм кілька десятків друкованих декларацій для роздачі селянам. Другого й наступних днів двері його хати не зачинялися. Раз-у-раз приходили за порадами не тільки місцеві селяне, але й з чужих сел. Незнання урядової мови та повна безпорадність селян, — все це глибоко вразило та пригнітило о. Василя.

— На цій темноті, — говорив він увечері дружині, — лише на ній виростає будячче всіх аномалій нашого життя. Світла, любови й праці жде нарід! Священик мусить усього себе віддати, щоб зрушити з місця оце задубіле життя. Скажи мені, Надю, хіба ж можуть помогти тут найкращі економічні і соціальні теорії, тут, де нарід не має в хаті ні олівця, ні паперу, ні книжки, ні найменшого довірря до науки й до „вчених“ людей?

— Мені здається, — відповіла, — що його й не хочуть освітити...

Підійшов до вікна, з якого видно було село, облите сріблом місяця.

— Темно, мертв... Де електрика? де машини? де автомобілі, які мають уже наші селяне-фармери в Америці? де огнища культури — бібліотека, читальня, школа?.. Стоїть он чужа, холодна, як мачуха, й темна, як оця ніч. Нема поступу людства, нема. Крок вперед, два назад. Вся ця європейська культура — це омана, це джерело людоїдства, жорстокости,

неморальности. На що вона дихне — там розкладі злочини, там інквізіції, братовбивства... Боже, де ж рятунок? Де ті шляхи, якими маємо йти?!

На третій день учитель-познанчик, довідавшись про те, що о. Василь дає пояснення селянам, як треба писати декларації, зняв цілу бучу.

— Пан-отче, ви не маєте права займатися агітацією! — сказав гостро підвищеним тоном.

— Здається мені, що це справа поліції, а не вчителя, — спокійно відповів о. Василь.

Того ж дня пішло нове повідомлення до інспектора про „політику“ попа.

Перші знайомства

О. Василь ще не встиг зробити візити сусідам й навіть не зінав усіх призвіщ священиків округи. Й тим з більшим зацікавленням їхав на перший деканський соборчик, який відбувався в самого декана. Вибрався в час, але весняна повінь зірвала місточок на річці, й йому прийшлося обіздити зайвих шість чи сім верст.

— Почекаємо ще трохи, — стримував старший декан, — певне річка затримала.

— Що це значить, що він так чекає на того Калинку? — шепталися священики.

— Хе, — всміхнувся Кострицький, — бо новий.

— А що він собою уявляє?

— Дряни! — призирливо кинув бувший слідчий Черезмежний. — „Щирий“. Знаєте того... в голові замість клепки — рідна мова...

— Що „щирий“ — то це так, — зауважив молодий безвусий священик, — але що дрянь — то помиляєтесь, отче. Навпаки, людина чесна, ідейна...

— А з якою освітою? — хтось поцікавився.

— Академик, укінчений.

— А-а! — почулися здивовання. — І в селі сидить?

Кострицький і Черезмежний, які, як вияснилося, служили в тому самому деканаті, вели тиху, але вперту агітацію проти Калинку, вигадуючи на нього нестворені річі.

— Починати! — настоювали вони, — семеро одного не чекають.

У той самий час приїхав Калинук.

Кострицький і Черезмежний обнимали і цілували його, як найкращі старі приятели. Решта придивлялася й спостерігала.

Після вислухання ріжних розпоряджень і швидкого вирішення звязаних з ними питань, нарада зачачилася трохи на синодальних виданнях. Настрій став опозиційний. Де-які з сяянчиків досить гостро обурювалися, що їм, без їхньої згоди, надсилають ріжні книжки, календарі, часописи й змушують за них платити, в той час, коли священики голодують... Почулися навіть заклики до протесту проти такого насильства. Дебати набрали досить горячого характеру.

Калинук мовчав, сидячи, як наймолодший священик, десь біля самих дверей. Зате звідси видно було весь кабінет отця декана. На стіні — білий орел, за шафою, коли добре придивитись, можна було разгляднути вкритий павутинням портрет Миколая II, на етажерці — купа нерозрізаних журналів, в кутку — столик для гри, а під ним — якісь горщики, очевидно, з медом, пилка, молоток і ще багато де-чого. Кожна з цих речей виступала й промовляла про життя господаря, як найкраща журнальна ілюстрація.

Декан Іквицький первово перебирає волосся довгої сивої бороди, приплющував то одно то друге око й з виразом неторпіння й втоми поглядав на промовців.

— Отче Василю,—нарешті звернувся до Калинюка, — що ж ви мовчите? Бажано почути й вашу думку.

Кострицький скривився й відвернувся.

— Моя думка проста: вояк, який виступає на бій, дбає про те, щоб бути якнайкраще озброєним, а коли він одмахується від зброї, то значить — хоче ховатись або тікати..

— Образно, але не зовсім зрозуміло, — кинув легковажно. Черезмежний.

— Наше священство обороняє свою вівчарню голими руками й тому є на всіх пунктах бити,— додав о. Василь, — я за те, щоб кількість літератури, натуруально, рідною мовою, збільшити принаймні в тисячу раз.

— Ого!

— Казав вам, що маніяк,—шепнув Кострицький своєму сусідові, молодому священикові з типовим округленим волинським обличчям і спокійними блакитними очима.

— Може б ви, отче, пояснили, звідки кожний з нас міг би взяти 60 тисяч річно на літературу? — засміявся підстаркуватий священик з маленькою головою, без вусів і гладенько оголений.

— Гроши на літературу черпаються з того джерела, яке називається „розумінням значіння друкованого слова“. Врешті про це я скажу тоді, коли дійдемо до питання про зміцнення пастирської праці.

— Всечесні отці,—поквапився декан, — слушно: всі ці питання є складовими частинами питання про нашу діяльність; тому це останнє питання ставлю першим і прошу о. Калинюка висловитися.

Промова

О. Василь встав. Бліде лице його осяяло внутрішнє напруження. Очі спалахнули. Відкинувши во-

лосся з високого, вже трохи зморщеного чола, він почав яскравими фарбами малювати картину занепаду священичого подвигу в наші часи. Аналіза була глибока й беззглядна. Неначе краяв згангреновий організм і мрок за кроком показував його внутрішні болячки, вереди й гній. Священики оніміли.

А о. Василь усе з більшим натхненням і яскравістю говорив:

„Треба мати відвагу глянути на себе й на паству чесними очима. Християнство переживає кризу. Церква наших днів ледве подібна на церкву перших віків. Залишилася одна назва—християнство, а в середині—пустка. Мсраль в кайданах, на послугах у грішного світу. Злочинства прикривають іменем Бога, братобідство благословляють хрестом, пастирський подвиг замінено урядовою посадою. Але душа людини з натури своєї — християнка. Душа й найтемнішого селянина шукає правди, вищого настрою, духового підняття. Тому вона тікає від нас, блукає й гине в противенствах життя, як муха в павутинні. Звідси—секти, відступництво, навіть духовників, невір'я й байдужість. Працю треба починати з себе, з свого власного відродження, з саможертви, з любові до меншого брату, з зрозуміння його душі. Бог є Любов, —сказав апостол, — Бог є Розум, Бог є Воля, — говорять фільозофи. Бог є Справедливість, — додаймо собі. І будьмо справедливими, чесними з самими собою. Чи є ми такими? Чи є справедливістю, що ми не хочемо вернути народові в молитві, в службі, в проповідях, у всіх зносинах з ним його рідної мови, яку насильством в нього відібрано? Чи є справедливістю, що ми відбираємо чи псуємо те найсвятіше, що є для кожного народа — його рідну культуру—це сонце, яке йому світить у житті? Чи є справедливістю, що ми, випивши більшу чи меншу чашу науки, лінуємося дати йому хоч крихту—якусь

книжочку чи брошурку? Ми не маємо змоги перебалакати з усіма нашими парафіянами. В безпосередні зносини входимо раз на рік, на сповіді, й то на одну хвилину. Єдиним нашим помішником є література. Треба викликати зацікавлення до неї, прищепити любов, зробити хлібом повсякденним. Збільшити її в тисячу раз — це лише *minimum*. Треба нею залити село. А в справах доброчинників? Що ми робимо?..

Довго говорив о. Василь, переглядаючи всі сторони життя й підтримуючи загальну увагу сильним напруженням власного щирого переконання.

— Введення в ужиток української мови, — зуважив Кострицький, — розбиває єдність руського народу й Церкви.

— Помилка, — відповів о. Василь, — цій національної єдності ніколи не було й нема; її вигадали політики. Коли б існувала така єдність, то не було б і потреби говорити тут про окрему українську мову, бо була б одна мова. Що до єдності церкви, то це погляд не православний, а папський; мови грецька, румунська, болгарська, сербська й інші не перешкоджають єдності церкви...

О. Василь витер чоло й сів. Настала хвилина глибокої мовчанки. Ніхто не відважувався виступати проти очевидної істини.

Декан Іквицький, спустивши очі, тихо промовив:

— В молодості люде менше рахуються з голо-
сом вищої правди. Інакше буває в майому вікові.
Смерть стоїть за моїми плечима. Не сьогодня, то завтра відійду. Облегшити душу — це є прагненням кожної людини. Прагне цього й моя душа. Тому приміть,
брати мої, мою сповідь: каюся в своїх старих помил-
ках і визнаю ту правду, яку так щиро проголосив
тут о. Василь.

Підійшов до Калинюка, обняв його й заплакав.

— Збожеволів старий,—прошептав Кострицький.

— Зрікаюся деканства,—витираючи слези, проголосив Іквицький,—бо не в силах нести тяжкі обов'язки по новому шляху й прошу обрати о. Василя...
Хто за нього?

Підняли руки всі, крім приятелів Кострицького й Черезмежного.

— Одворіте!—вигукнув, як колись, Черезмежний і, підбігши до вікна, відчинив його.—Мені душно... Не витримаю. Душа переповнилася теплом і благодатю...

Над селом простягся оксамитний вечір. Де-то гукнув піяній голос і розсипалася частушка, — невідомо якими шляхами занесена на Волинь:

Красавіца... Матрона, Матрона, Матрона
Влюбилася в Сем'она —
В Сем'она дурака...

— У-га! Ех, підпустив би я червоного півня
оцьому патлатому...

На хвилину зібрані в кабінеті декана застигли
в блідому мовчанні...

Що буде?

— Ви в мене переночуєте,—категорично заявив Іквицький Калинюкові.—Вночі переїздити через річку небезпечно: містки на ній такі ж хиткі, як наші переконання... Врешті, ваші, здається, не такі, тому ви є білим круком серед нас...

Іквицький належав до тих старих священиків, яким здавалося, що форми життя є такі ж незмінні, як форма тої ряси, яку він носив уже з десять років. Коли б хто сказав йому перед війною, що Росія розпадеться, що Волинь буде тим, чим вона тепер є, що в церкві будуть служити по-українському, — він

назвав би того божевільним. Ще недавно, подібно до інших священиків, він думав, що все те, що тепер відбувається довкола, є тимчасове й що не сьогодня-завтра знову все піде по-старому...

— Знаєте, отче, тепер я вже розумію, що значить політична сугестія, але більшість священиків і досі ще живе надією на повернення „старих часів“. В цьому трагедія нашої церкви, — зітхнув старий, — тепер я уже бачу, що український народ у своєму національному розвитку швидко йде вперед, а вони пнутуться назад. От і прірва...

— Яку виповнюють чужинці, — з сумом додав о. Василь, — секти, жондові унії, латинство...

Іквицький, поклавши голову в долоні спертих на колінах рук, сидів як одубілій і дивився на потріскані дошки підлоги.

Мовчали.

Тільки старий, як світ, криво повішений на стіні годинник із скрипом і шипінням виступував щось подібне до слів:

„Близь—че—смерть. Близь—че—смерть“...

— Знаю, — перервав Іквицький, встаючи з крісла, — що залишилося мені жити недовго, але чим близьче підхожу до могили, тим сильніше відчуваю жагу знати, що буде далі, тоді, коли вже мене не буде?.. Що думають владики, учені духовенство, діячі?..

Калинюк стояв коло вікна.

— Що буде? — повторив він запитання з усмішкою, — прошу, підійдіть, покажу вам. Ось бачите цей струмик? Гляньте, що роблять люде, а що природа... Щоб стримати біг води, селяне робили таму, сипали ріжне сміття, гній. А струмик взбирав і вперто розмивав ці штучні й брудні перешкоди.

— Те саме робиться і в нас, — з глибоким сумом додав Калинюк. — Сміттям, гноем моральним хо-

чуть стримати природню течію нашого життя. Скажить тепер ви: що буде?

— Розміє... Як це ясно! — додав старий, з захопленням дивлячись у палаючі очі Калинюка. — Як це ясно!

— Тільки не для сліпців, — з болем кинув о. Василь.

До пізньої ночі старий протоієрей вів розмову з о. Василем на теми сучасного положення церкви. Обґрунтовані, оперті на наукі й досвідах життя погляди о. Василя, висловлювані в ясній, мистецькій формі, робили на нього враження яскравих промінів якогось нового сонця, ще небаченого в волинських джунглях.

— Церква—це зібрання віруючих,—формулював свою думку о. Василь, — отже церква й народ є те ж саме. Життя церкви й народа мусить бути спільне, себ-то служителі церкви мусять виходити з цього народа й жити з ним спільним життям та вживати тої самої мови. В нас цього нема—й церква слаба, гіне, а коли й надалі не буде, то...

— Ні,—спинився о. Василь, — буде, бо мусить бути, бо сміттям і гноем природнього бігу річки ніхто не стримає.

•

,Оборонці“ церкви

Іквицький відпустив о. Василя лише після смачного й ситного обіду. Перед самим виїздом селянє сказали, що міст, по якому о. Василь переїхав через річку, залито водою. Залишилося іхати іншим шляхом, вверх по ріці до великого моста й таким чином накласти верст в десять.

На цьому шляху лежав маєток православного дідича, росіяніна Рязанцева. Користуючись з нагоди, о. Василь вирішив зробити своїому багатому па-

хвіянинові офіційну візиту й тим більше, що досі чомусь не бачив його в церкві.

День схилявся до заходу. В проміннях весняного сонця двір Рязанцева промовляв заможністю й добробутом. Величезний сад затишно ховав у своїй шляхотній чуприні стилевий білостінний палацик.

У поміщика о. Василь застав місцевого ксьондза. Не зважаючи на старання господаря бути спокійним, Калинюк відчув, що його візита викликала де-яке замішання. Попрошено його не до вітальні, а до кабінету. Коли він ввійшов, господар поспішним рухом руки склав під папери якусь газезу, яку, очевидно, читав разом з ксьондзом. Але склав її невдало, й з-під паперу виглядав один рядок її, написаний по-українськи.

— Користаючись з нагоди, — почав о. Василь офіційно, — вважав за свій приємний обовязок, як місцевий настоятель, а тепер і декан (при слові „декан“ у господаря й ксьондза широко роскрилися очі), віддати дому вашому честь і шану.

— Дуже радий, — квапливо підхопив поміщик, — дякую за честь. Я сам давно хотів з вами побачитися, та, на жаль, поважні обставини не давали мені зможи...

— Розумію — весняні турботи, гаряча пора праці.

— О, ні. Обставини цілком іншого характеру... Дозвольте бути одвертим — це та політика, яку ви, шановний отче, ввели в церкву.

О. Василь здивовано, але спокійно глянув на поміщика. Ксьондз відвернувся й почав розглядати альбом.

— Чи не можете пояснити мені ваших слів?

— Прошу. Ви, замість слов'янської мови, яка сотні років вживалася в церкві, ввели якусь незрозумілу говірку... Я можу терпіти її в себе на полі, на гумні, в кухні, нарешті, але їхати до церкви, щоб

там її чути й в службі й в проповіді—цього, вибачте, я не можу..

— Тільки всього?—спитався о. Василь.

— Не я лише, й інші вам скажуть, що де нововведення, яке робиться з якоюсь політичною метою, викликає незадоволення, поділ населення на групи, ворогування, а значить—загрожує спокою й моральності. Це може ствердити й ксьондз.

Поміщик говорив поволі, вирубаючи в звуках кожне окреме слово, й це дало можливість о. Василю зорієнтуватися.

— Слушно,—зауважив ксьондз,—досі у нас було мирно, спокійно, а тепер розвивається шовінізм, підупадає релігійність.

О. Василь довгим зором змірив ксьонда, всміхнувся й, нічого йому не відповівши, звернувся до поміщика:

— Шавовний пане, чи коли б ви, як кольоніст, осіли де-небудь, напр., у Сербії, то теж вимагали б, щоб для вас сербський священик служив і проповідував по-вашому? Гадаю, що цього не зробили б. Отже, не робить цього й в нас, і тим більше, що це дарма. Знаю, що вам було б приємніше чути рідну мову, але що ж робити! Коли попали серед українців, то треба миритися.

— Жадних українців тут нема, — різко відпер поміщик,—є один руський народ.

— Русини, пане дідичу,—зауважив нетерпеливо ксьондз,—русини.

О. Василь знов всміхнувся.

— Ось бачите, панове, не я, а ви займаєтесь політикою: ви, пане дідичу, й ви, отче, хотіли б вмовити в наш народ, що він є тим, чим вам би хотілось його зробити..

Поміщик спалахнув:

— Не приписуйте нам того, на що нема підстав.

— Підставою є ваші слова й ваші вчинки. Але це інша справа. Ще апостол Павло сказав: „Краще сказати п'ять слів зрозумілою мовою, ніж тисячу слів чужою мовою“. Отже, я роблю те, що наказує мені Письмо Святе, справедливість, здоровий розум і інтереси церкви. Коли ксьондз вживав для параквяннополяків польської мови, російський священик для росіян—російської, серб—сербської і. т. д., то я чужої мови в церкві для українського народу вживати ніколи не буду.

Тут о. Василь, щоб злагоднити враження, додав усміхаючись.

— А як би ви знали, скільки тепер людей буде в церкві! Вмістити не може. Й штунда тратить ґрунт. Нема краще доказу, як наочний факт. Отже прошу вас, дуже прошу прибути до церкви, хоч би в цю неділю й переконатися, що я маю рацію. А тим часом я мушу іхати, бо вже темне.

Прощання було холодне, але чесне.

— Мабуть, ще не знає,—зауважив поміщик, коли о. Василь вийшов.

— Мабуть,—відповів ксьондз. — Завтра я буду в старостстві. Цього ж не можна довше терпіти. Слово гонору, що „мої“ почали до нього ходити на службу.

Через кілька хвилин затуркотів біля ганку візок.

— А, Кострицький! — весело вигукнув поміщик.

— Клянусь,—засміявся ксьондз,—що вінт буде. Обовязково треба його посадити на місці цього гайдамаки: мати під боком такого партнера — це ж велике культурне придбання. А як би зробити його ще деканом, то він би всіх попів навчив у вінта грati. Ха-ха-ха! Далі бі, для єдинання нема кращого поля, як зелене...

— Слушно! — вигукнув Кострицький, входячи в кімнату:—на таку унію я завжди готовий.

— Згодитесь і на іншу.

— Дорого буде вас коштувати. Ха-ха-ха! Що нового?

— А ось що, — витягнув поміщик газету з-під купи паперів,—дідько їх знає, звідки вони довідались... уже й надрукували.

В Кострицького зморщилося чоло, а зеленоваті очі швидко заскакали по друкованих рядках...

Несподіванки

О. Василь приїхав до дому біля десятої години. Пані Надія ждала його з великим занепокоєнням, допускаючи в своїй уяві всякі нещасливі пригоди. В кухні сиділо кількох селян.

— Слава Богу, що приїхали!—зустрінули вони його радісним вигуком, — вже думали, що не дочекаємося.

— Що сталося?—спиталася пані Надія.

— Хрест новий поклали, тягар його й затримав,—говорив він досить весело й бадьоро.

— Який хрест?

— Деканом обрали мене, ось і все. Праця буде страшна. Але чого ти, Надієчко, така сумна? Що з тобою?

— Сідай і їси, а я тобі все оповім.

І пані Надія почала оповідати:

„Вчора й сьогодня перебувало в селі кількох якихсь панів з міста, ніби-то за деклараціями на школу. Ті декларації, що ти роздав, забрали, сказавши, що вони не годяться, й запропонували підписати інші. Селяне відмовились. Тоді якийсь панок почав лякати, що селяне будуть платити податки на дві школи, що не одержать землі й так далі. Селяне заявили, що не підпишуть, поки ти не приїдеш. Панок відіхав ні з чим. Сьогодня приїхало знов якихсь двох. А з ними і той лісничий, про якого я тобі

оповідала (пані Надія почервоніла), — памятаєш, Боженин? Селян викликали до школи по одному, на-мовляли, лякали, але ті відмовлялися. А в той же час Боженин агітував на вулиці, обіцяючи всім, хто підпише декларації, безплатно дерева, хто скільки захоче, та землі на виплату. Селяне ще вагалися.

— Коли вже не хочете підписати польських декларацій, — заявив той добродій, — то підписуйте українські, тільки швидче, бо маємо іхати ще в друге село.

Селяне подивилися, що декларації надруковані по-українськи, й підписали. Але коли я один такий друк прочитала, то побачила, що в них говориться не за українську, а за державну мову. Селяне страшенно засмучені, чекають, щоб ти їм порадив, що ім треба тепер робити...

Ці інформації, як громом вдарили о. Василя. Йому й в голову не приходило, щоб могли вживатися подібні методи й засоби в громадських справах.

Кинувши істи, вийшов до кухні.

— Знаю вже про все. Завтра їду до старости й шкільнного інспектора. Виберіть двох делегатів-селян і приходьте завтра вранці, поїдемо разом.

— Є ще одна неприємна новина, — з болем дивлячись на чоловіка, тихо говорила пані Надія, — донос...

І подала чоловікові газету.

В ній була вміщена копія листа до єпархіальної влади з скаргою на українізацію церкви в Берізках. Тепер о. Василь зрозумів, яку газету сховав поміщик. Скарга була того самого змісту, що й розмова в домі поміщика, тільки прикрашена небувалими жахами й страхами. А під нею підписи: Рязанцева, поміщика-поляка й ксьондза.

Щоб не засмучувати дружини, о. Василь штучно засміявся:

— Це історичний документ, який характеризує всю місцеву згнилизну, і не більше. Не журися, на подібні заяви ніхто навіть не відповість. Краще я тобі оповім про все те, що бачив, чув і пережив.

Ліг до ліжка, з насолодою відчув спокій у втомленому тілі й, всією силою волі перемогаючи те тяжке враження, яке на нього зробили події в селі й лист, почав спокійно оповідати.

Годинник вибив дванадцять. Раптом хтось застукав у двері.

Це з пошти привезли телеграму. Тремтючими руками розгорнув її і зблід. Всього чотири слова було в ній:

„Мама вмерла. Приїжджай. Іван.“

Питання життя.

Виїхали раненько, ледве почало світати. По-перше, поведінка Івана, який вже над труною тещі високо підняв голову, мов повновладний господар, робила перебування о. Василя в рідному селі до болю тяжким. По-друге, на поворотній дорозі він обов'язково хотів побувати в місті й зайти до шкільного інспектора та староства в справі шкільного племінства в Берізках.

Весна вже стояла в усій красі. Розумянена, мов красуня-дівчина, вставала вона тепер зо сну. Вмивалася перлистою росою, розбрисканою довкола по зеленому килимі. Розчесувала золотистим гребнем соняшніх промінів свої пишні кучері. І всміхалася сріблястими хвильками ставків і річок.

А все довкола співало їй щирий радісний гімн життя,—зелені жита, причепурені гаї, одягнені, мов лицарі сходу; в квітчасті одяги, луки, мрійні верби над ставками й самі, золотом мережані, хмарки на небі.

Все жило, гаряче жило й раділо.

А обличча о. Василя було холодно-непорушне. Зморшки глибше врізалися в чоло, різкою борозною лягали між болюче спущеними бровями.

Пані Надія напружувала червоні від вchorашніх сліз свої сумні очі, байдуже дивилася на мальовничий волинський краєвид і мовчала.

Мовчала, бо в вухав її ще бреніли звуки панахиди, ще ляскотів душурозриваючий останній крик Олени над могилою матері, ще гуділа земля, вдаряючись об соснову труну...

— І це все, для чого ми живемо? — шептав їй якийсь таємничий голос у душі,—для того, щоб стати смердючим трупом, від якого живі квацляться якнайшвидче звільнитися? І це все — за ті щоденні хвилювання, болі, муки?..

І в той же час, як підстрілена чайка, як зірвана струна, зойкнув у серці той другий голос „жити“, зойкнув—ї з болем завмер.

Пані Надії чомусь жаль стало й себе, й о. Василя й всього живого, згори засудженого на смерть, огидне гниття й смород.

І з очей близкнули пекучі слізози.

А о. Василь переживав своє особисте, переживав те, що можуть переживати лише люде, кровно звязані з небіжчиком,—втрату частини своєї істоти. Так, неначе б там, на рідному цвинтарі, засипано землею не тільки його мати, але й частину його „я“.

Повернувся до дружини.

— Дивно. Життя можна піznати лише досвідом, власним переживанням. Я вже з десяток людей похоронив і признаюся, не розумів, не відчував і не міг навіть уявити собі того, що переживають близькі й люблячі особи. І лише тепер я зрозумів...

— Чи думаєш ти, що Іван те саме переживав?—несподівано спіталася дружина.

— Він—чужий, а крім того...

Не докінчивши, о. Василь спустив голову, й знову ним опанували всевладні думки...

— Гарні житя! — нарешті відозвався й візник Петро, сусідський наймит,—гарні! Будуть люде хліб їсти, о, будуть...

Сказав він цих кілька слів з таким смаком, з такою фізичною насолодою, що в пані Надії широко відкрилися очі. Мимохіть глянула на чоловіка.

— Не дивуйся, Надієчко,—це голос самої природи, безпосередній і здоровий. Хліб—символ життя.

— А сенс цього життя?..

О. Василь відповів лише через де-кілька хвилин.

— Сенс? Його він не цікавить, бо знає, що Хто дав це життя й підтримує його, Той має якусь ясну мету. Хіба ж оці коні питаютися про мету нашої подорожі, а як би й спиталися, то чи ми станемо їм оповідати.

— Дуже орігінально. Людина це значить—Божий кінь?

— Петро знає, що мета його є жити, а для цього треба їсти... Фільозофія коротка.

— Жити... — еідгукнулося в душі пані Надії. Коли вже мета життя ніколи не може бути зображенна, то треба самому стати творцем її і поставити собі її—найвищу, найкращу... Бо інакше можна збожеволіти від цієї невідомості...

Вона міцно стиснула руками скроні, в яких боляче стукало від безсоння та всіх переживань з кількох останніх днів.

— Невже дійсно щастливі лише... піщії духом?.. А ми?

Цих слів, за туркотом вієка, о. Василь не чув.

В пошукуванні права

На одинадцяту годину були в місті.

О. Василь відразу пішов до шкільнного інспек-

тора. Коли почав оповідати про те, яким чином в Берізках збиралися декларації на школу, інспектор перебив його сухим офіційним тоном:

— Про такі речі не чув і не знаю. Врешті, я мушу рахуватися не з чутками чи сплетнями, а з документами. Такими документами є декларації, підписані селянами. Цього досить.

— Але їх витягнено в селян підступом. Селяне, підписуючи їх, були певні, що підписують на українську школу. Їх ошукано. Вони просять перевірити й тоді виявиться, за яку школу вони подавали декларації.

Інспектор подивився пильно в вічі о. Василя.

— Маю відомості, що як би не ваша агітація, отче, то селяне давно б підписали ці декларації. Про це доведеться вам балакати з ким іншим, а тепер до побачення. Не маю часу...

Здивований і пригнічений о. Василь пішов до староства. Попросили поочекати. Пройшла нудна година, друга, а його все не приймали. Врешті референт оголосив йому, що староста дуже зайнятий і прийняття його не може.

— Як що є яка пильна справа, — додав, — то я до ваших послуг, передам п. старості.

О. Василь хвилинку подумав.

— Добре. Я все вам оповім, щоб старство мало повну картину того, що робиться по наших селах.

І о. Василь почав яскраво змальовувати візити поліціята, поведінку вчителя, втручання в церковні справи сторонніх осіб і нарешті картину збирання декларацій на школу. Деж конституція, деж почуття права, деж свідомість того, що закони є обовязкові перш за все для урядових чинників?

Референт поблажливо дивився на о. Василя, неначе б мав перед собою якогось маніяка, і всміхаючись повторював:

— Так... так, слушно... натурально... Але, прошу вибачити: чи то правда, що ви оголосували в церкві роспорядження про шкільні декларації? Ми маємо про це певні дані.

— Так, оголосив...

— Отже мушу вам сказати, що пан староста є дуже незадоволений.

Тепер іспитуюче глянув о. Василь, нарешті зрозумівши все те, чого досі не хотів розуміти.

— Дозвольте тепер вам задати питання: чи шкільна й адміністраційна влада мала на меті—виконати закон чи не допустити до його виконання? Освіту народних мас чи винародовлення їх?

Референт скочив, як уколотий.

— Такі питання є недопустимі.

— А такі вчинки?

Бліде лице о. Василя спалахнуло.

— Я прибув на прозьбу селян. Отже офіційно заявляю, що декларації не виявляють волі населення, від імені якого просу: призначити розслід і повідомити шкільного інспектора, що декларації неправильні, а тому мусять бути зібрані заново. Прошу про це докласти п. старості.

Референт змінив тон і почав дуже ввічливо:

— Добре, все доложу й надіюсь, що справі буде дано законний напрям. До побачення.

— Як що цього не буде,—додав о. Василь, — селяне дітей до школи не будуть посылати...

— Все, все доложу... обовязково.

О. Василь вийшов з староства трохи заспокоєний. В нього явилася де-яка надія, що справа дійсно може набрати законного характеру.

Знову Черезмежний

В ресторaciї, куди о. Василь з дружиною зайдли пообідати, зустрінув їх Черезмежний.

— А, дорогий отче, давно хотів тебе побачити! Тричі поцілувались.

— Скажу тобі з приємністю й з великою радістю: вся наша округа тільки про тебе й балакає. Вскамаутив ти все наше багно. О, я це передбачав! Завжди високо цінив тебе. Не забудь же й мене, коли будеш говорити з тими, що владу мають. Мабуть чув—парафія в мене жебрацька. Слово чести даю, часто сижу без шматка хліба. Хотів би—перевестися. Допоможи. А про штундистів що оповідають! Просто казки. Чи то правда, що повертаються до тебе?..

— Не до мене, а до церкви, яка знову стала для них рідною, близькою й зрозумілою.

— Так, правду кажеш. Я вже цілком зрозумів, що тільки рідна мова може викликати настрій і потяг до відродження й досконалення. Зараз же, з цеї неділі, й я перехожу на українську мову... Випемо?

— Дякую, — з почуттям огиди відповів о. Василя,—кваплюся.

— Я теж, до староства. А скажи — який світ тепер! Кострицький, друг і приятель, ніжку мені підставляє, хоче перебити в мене парахвію. Але!..

— Парахвію? — здивувався о. Василь, — на твоє місце?..

— Ні,—збентежився Черезмежний,—иншу... мені обіцяли. Вибач, мушу бігти до староства.

Розмові з Черезмежним о. Василь не придав жадного значіння й вернувся б до дому цілком спокієним, коли б не тяжка родинна втрата та не враження похорон.

Праця роспочалася

Подій нових не було. Роспочалася більш—менш спокійна праця. Перш за все — співанки хора, який учився співати по-українськи. А далі—більш складна праця — підготовка до організації дійсно живого

церковного брацтва з метою доброчинності й морального виховання мас.

В той же час працювала й пані Надія. Кімната, призначена на дитячу захоронку, кипіла життям. Селянки спочатку з недовір'ям, а потім з великою радістю й вдячністю приводили своїх маленьких діток до „дитячого раю“, як назвала свою захоронку пані Надія. Найшлась і добра старушка, яка цілими днями поралася біля дітей, співаючи їм беззубим ротом пісень, граючи з ними в „гуси“, „вовка“ й інші гри, доглядаючи й годуючи їх краще за багатьох матарей.

Пані Надія була щаслива й всею душою віддавалася своєму „дитячому раю“. Але на цьому не заспокоїлась. Часто до неї забігали вечорами й дівчата. Найчастіше розмова торкалася якоїсь жіночої роботи, шиття, вишивання.

— А може б ви хотіли самі навчитися шити?

— Ой, прошу матушки, хто б то не хотів.

— То знаєте, що я скажу вам? Я для вас заложу курси шиття. В містечку є бідна швачка. Дуже добра дівчина. Сидить без роботи. Я її привезу сюди з машиною й вона буде вас учити.

Дівчата були на сьомому небі.

А о. Василь спав і mrіяв про закладення читальні. Збірав старі книжки. Випрошував їх у знайомих. Звернувся навіть за пожертвами до деяких видавництв.

— А де ж помешкання візьмеш? — спиталася дружина.

— Помешкання вже є. І знаєш де? В твоему „раю“. В день діти — а ввечері читальня. Ти ж згодишся на це, правда?

Несподіваний грім

Літо що-раз помітніше вступало в свої права. Золотосяйний обрій дихав спокоєм, теплом і життєтворчими силами.

Такий же ясний був і небосхил священичого дому. Здавалося, що йому не загрожувала найменша хмарка.

І враз з цього ясного неба вдарив несподіваний грім.

Одного вечора, під час найгорячішої праці о. Василя над впорядкованням читальні, солтис приніс йому з пошти урядового листа.

Перебігаючи його очима, о. Василь враз зблід.

... З 1 липня цього року звільнено вас від обовязків настоятеля Берізької парафії й декана округи й зачислено по-за етат. Повідомляючи про це, Консисторія просить Вас передати все парафіяльне майно, книги й документи новопризначенному настоятелеві Черезмежному..“

Це було справжнім громом з ясного неба.

— За що? — питався він на другий день у Консисторії.

— На вимогу влади... Вам закидають шкідливу протидержавну працю...

Поїхали делегати від парафії, заявляли, що вони іншого священика не хочуть і не приймуть.

Але нічого не помогло.

— Що ж робити? Куди дітися? Хіба знову до Івана?

Критичний момент

Є люде, які в критичні моменти метушаться, хапаються, як кажуть, за стеблинку, щоб врятуватися.

О. Калинюк був іншої вдачі. Він відразу зрозумів, що є переможений, і не виявляв жадного наміру борикатися.

— Адміністрація має гору над правом. А тому треба відійти й чекати, коли буде—навпаки.

І спокійно, принаймні назовні, почав готовитися до передання парагвії Черезмежному, а деканату —третьому своєму колезі Галапасюкові, тому самому що при першій візиті рекомендувався пані Надії: „колись високий урядовець, а тепер ваш покірний дроворуб“.

Не так переживала цей удар пані Надія. Вона билася й скиглила, як та чайка, підстрілена над степом. Ні серце, ні розум її не могли примиритися з цею несподіванкою реального життя. Вона, не зважаючи на свої тридцять років, ще вірила, що коли хто живе чесно, несе саможертовну працю, служить вищим ідеалам і поступає згідно з приписами законів, той має гвараніцю, що жадна несправедливість не може його зачепити.

Тепер увесь її світогляд розсипався в порох.

— Як же жити! Василю, як же жити на світі? Кострицькі, Черезмежні, Галапасюки, всі ті, що бояться піknuti за права церкви й народу, всі ті, що лякаються свого рідного слова й готові з-за шматка хліба заговорити по-татарському, всі ті, які сміються з найсвятіших людських ідеалів, — всі ті беруть гору, спокійні, сильні, ситі. Боже мій, Боже!

Вона припала головою до грудей о. Василя й голосно ридала, здрігаючись усім своїм ніжним тілом. Як дитина, яка заблудилась і втратила всяку надію на спасення. Плач туги за правдою й справедливістю, здавалося, виллє всю її душу, до самого дна, до останньої краплинини, до повного зникнення.

О. Василь довго гладив її по пишних русяvих волоссях, не вимовивши ні одного слова. Він свідомо хотів дати їй виплакатися до повної полегши.

Нарешті підвела голову й широко розчиненими
благаючими очима глянула в саму його душу.

— Що ж ти думаєш, Василю?

Він всміхнувся, й в тій усмішці вона в усій широчині побачила всю його велику духову силу, ту мужеську силу, яка є найкращою принадою для жінок.

— Я думаю, — відповів він спокійно, — що не сталося нічого такого надзвичайного, що було б варте стількох твоїх дорогоцінних слів. Такі випадки трапляються щодня з тисячами, а може й міліонами людей. А гірше, що трапляються в сто раз тяжкі, жахливіші. Хіба ж не палили, не розпинали, не карали людей смертю за правду, за наукові істини, а іноді — просто через помилку?

— Але що ж ми будемо далі робити?

— Хіба ж ти думаєш, що я вже не здібний заробити на шматок хліба?..

— Ні, ні, — вона обняла його за шию й притулила свої палаючи щоки до холодної щоки чоловіка, — ні, я вірю тобі, в твої сили і здібності.

— То чого було плакати? — засміявся о. Василь. — Чи не краще буде збиратися в дальшу мандрівку по шляху життя? Дійдемо ж кудись, правда?

— Дійдемо.

Кострицький

У той самий момент почувся стукіт у двері й громовий бас:

— Чи можна?

— Прошу, — разом відповіли.

Ввійшов Кострицький.

Калинюки ледве повірили, що це не примара.

— Я на хвилинку. Почну попросту з мосту. Знаю, що тебе звільнili й що на твое місце вліз отої прохвост Черезмежний. Знаю, що не було кому

ні заступитися за тебе, ні рятувати... Знаю, що така доля чекає всіх кращих священиків, чекає й мене...

— І тебе? — спітався о. Василь, — сумніваюся...

— Так, і багатьох інших. Ось, щоб не чекати, коли нас викинуть і залишать без шматка хліба, всі кращі священики вирішили перейти в так звану жондову унію... властиве жадної зміни... а гарантія повна... З цим прислали мене й до тебе. Тебе озолотят...

Холодне й бліде обличча о. Василя враз спалахнуло маком.

— Я совістю не гандлюю й при першому нашому побаченні на Волинській землі заявив тобі, що... нам не по дорозі. Прошу залишити мене в спокою...

— Був дураком і дураком вмреш! — гукнув Ко-стрицький. — Бувайте здоров!

І вийшов.

На невідомий шлях

Прощання з селянами було зворушливе. Жінки плакали. Чоловіки стояли з сумно-спущеними головами...

— А не забувайте нас, батюшко! Будемо ще просити, щоб ви вернулися. Іншого не приймемо!

А кількох парубків, що зібралися здалека, на майдані, реготали і гуділи:

— Та й нащо оці попи. Всіх би вигнати, а з церкви **кіятр** зробити.

— А дяк щоб того... за музику... гопака, знечить... **Ха-ха-ха!**

— Хоч піп, але добрий був! — запротестував хтось.

У відповідь йому пролунала частушка:

У воза є колеса,
А в пояса—стяжка,—
В одній руці ковбаса,
А у другій—пляшка...

В той момент вирушив візок, на якому вмістився О. Василь з дружиною та з усім своїм майном.

Почувся загальний гомін: слова прощання, плач, побажання щасливої дороги.

О. Василь благословив селян, потім здалека хлопців,— і візок склався за поворотом.

Селяне ще момент постоали в якомусь одубінні сирітства й нарешті почали помалу розходитися.

— Значить, до Івана?

— Що ж робити!..

Висівши з потяга на останній стації, залишили річі для перевозання, а самі пішки вирушили в Озерки.

Сонце схилялося до обрію. З заходу насувалися чорні зловіщі хмари, стелючи по землі жалібні тіни. Знявся вітер, зашумів, засвистів у верховіттях дерев. Істерично, роспачливо зойкнув паротяг, і стальні колеса заграли прощального марша.

О. Василь з дружиною йшли жовтими придорожнimi пісками, прямуючи в Озерки, з яких мав початися для них новий невідомий шлях, новий хрест життя.

Оглянувся в останнє на потяг.

— Пішов... й поніс з собою... наш перший хрест... Слава Тобі, Боже, що дав двигнути його...

Пані Надія мовчала. Всі сіли її скучилися на тому, щоб підтримати тіло, яке здавалося їй таким тяжким, неначе б хто в нього замість крові налив олова. Руки падали, ноги видавалися камяними, серце завмирало.

— Які страшні ці шляхи життя... І куди ми так зайдемо!..

— До нового життя, до кращого, до вільного. Хіба ж ти не відчуваєш, як просипається Волинь, як наближається світанок?..

— А тим часом?..

— Хрест,—відповів він коротко.

КІНЕЦЬ

~~2,99~~ 3

ВИДАННЯ „НАШОЇ БЕСІДИ“

Зол. гр.

1. В. Острівський.	Нові легенди Холмщини	1	50
2. В. Острівський.	Хрест отця Василя. Повість з життя Волинського духовенства	2	50
3. В. Острівський.	Веселі оповідання Вид. II	1	—
4. В. Острівський.	Бабин Копець. Оповідання з часів облоги татарами Червоненя	—	50
5. Проф. І. Огієнко.	Свято української культури. З приводу 350 ліття українського друкарства	1	—
6. Д-р В. Дмитрюк.	Лікування ран. Септика, асептика, перевязки.	—	80
7. Альбом українських послів і сенаторів	1	—	
8. „Наш Світ“ з 1925 р. (5 чисел)	7	50	

ІЛЮСТРОВАНИЙ ДВОТИЖНЕВИК
літератури, науки, мистецтва і суспільного життя

„НАША БЕСІДА“

Умови передплати: річно 15 зол., піврічно 7.50.,
чвертьрічно 4 зол.

Адреса всіх видань:

„Nasza Besida“, Warszawa, Długa 50.